

BAJZIK LÁSZLÓ

Gyulai Gaál Miklós 1848–1849-es honvédtábornok hadbírósaági perei*

A szabadságharc leverése után az abban szerepet vitt polgári és katonai tisztségviselőket igazoló vizsgálat alá vetették. A katonáknál ez az őrmesteri rendfokozat feletti egyénekre vonatkozott. Ha az eljárás az érintett személy szerepét és cselekedeteit a büntetőtörvénykönyv cikkelyeibe ütközőnek ítélte, akkor hadbírósaág elé állították, és rendszerint el is ítélték. E hadbírósaági eljárások részletei, lefolyásuk és a büntetőtörvénykönyv előírásaival kapcsolatos összefüggéseik azonban kevésbé ismertek széles körben. A gyulai Gaál Miklós ellen folytatott, szerfölkött szövevényes eljárás betekintést enged ezekbe a részletekbe, tüzetesebb megismerésük ezért is lehet hasznos.

Amikor Gaál értesült az országot fokozatosan megszálló császári katonaság által foganasított letartóztatásokról, a megkezdett vizsgálatokról, egy ideig a Balaton környékén és a szegvári birtoka közelében fekvő erdőkben bujkált. Szeptember 12-én azonban önként jelentkezett Keszthelyén az ottani császári dandár parancsnokánál, Knesević ezredesnél. Jentkezése után az ezredes nem bocsátotta el, hanem szeptember 20-án a közvetlen előjárósághoz, a Castiglione vezérőrnagy parancsnoksága alatt álló császári királyi kerületi katonai parancsnokságra küldte Sopronba azzal, hogy onnan az illetékes igazolóbizottság elé kerülhessen. Ezen idő alatt vélhetően nem is tartották őrizet alatt, hanem becsületszóra szabadon mozogva még lovakat is vett a Festetics-ménésből. Knesević pedig tájékozódott, hogy mitévő is legyen ezzel a nem keresett és önként jelentkezett magas rangú lázadó tiszttel. A keszthelyi tartózkodás utolsó napjaiban viszont Gaált lényegében már fogolyként kezelte, aki a frissen vett lovait sem vihette magával, és nem is rendelkezhetett róluk.

A honvédtábornokot nem tartották Sopronban, hanem egy tisztt és egy közlegény kíséretében Bécsbe küldték, ahová szeptember 23-án érkezett meg. Amint a hadügyminisztériumban megismerték Knesević ezredes tájékoztatását, a Bécsbe érkezett Gaált őrizetbe vették, és a helyi törzsfogházba kísérték. Két nappal később gróf Gyulay Ferenc altábornagy, császári királyi hadügyminiszter utasította a császári királyi magyarországi főhadparancsnokságot, hogy indítsa meg „a további törvényes hivatali cselekményeket” Gaál ellen „minthogy ez az egykori törzstisztt a nyilvános lapok szerint még f. é. április 14-e után is a lázadó seregben ellenségesen szembenállt a cs. kir. csapatokkal”.² Az utasításban említett törvényes hivatali

* Ez az írás a szerző Gaálról írott és kiadás előtt álló monográfiáján alapszik. Gaálnak a szabadságharc leverése utáni rendkívül terjedelmes hadbírósaági iratai a „Hadtörténelmi Levéltár [a továbbiakban: HL], Abszolutizmus kori iratok, Császári Királyi Rendkívüli Katonai Törvényszék, Arad, 113/11 doboz 2/363” helyen található. Ezekre a továbbiakban *Gaál Arad* rövidítéssel történik hivatkozás. A hadbírósaági ítéletének ratifikálásáig bekövetkezett események itteni és külön közbelső jegyzet nélküli leírása ezen a dokumentum gyűjteményen alapszik. A leírt részletek és dátumok ennek alapján tényszerűek.

² Az idézetek a HL III. Armeé Commando, Justizsection, 9/39., eredeti, német nyelvű tiszttázatból.

cselekmények a függetlenségi nyilatkozat utáni „lázado vezéri szolgálat” esetében nem jelentett mást, mint a hadbírószági eljárást. Ennek látszólagos előkészítéseként egy héttel később, október 5-én első alkalommal meghallgatták a foglyot Bécsben a császári királyi katonai vizsgálobizottság szeptember 29-ei utasítására.³

Figyelmet érdemel ugyanakkor, hogy egy nappal később Aradon kivégezték a szabadságharc tizenhárom magasrangú vezetőjét. Ha tehát Gaált az említett időben Keszthelyről nem Bécsbe viszik (ahol néhány napig még várakoztatták is), hanem Aradra, akkor teljes bizonyossággal állítható, hogy osztozott volna a kivégzettek sorsában. Érdekes az is, hogy bécsi meghallgatási jegyzőkönyvében ekkor még nem a vádlottakra egységesen használt „Inquisit” szóval jelölik, hanem „Comparent”-ként, vagyis a sokkal enyhébb „megjelent”-ként utalnak rá.

Kényelmetlen kérdéseket sem tettek fel neki, aminek az az oka, hogy bécsi meghallgatói egyszerűen nem ismerték Gaál szabadságharc alatti szerepét, amint erre Gyulay – csupán a hivatalos lapok tudósításaira hivatkozó – említett levele is utal. Személyi adatainak felvétele után a bizottság kérdéseként a jegyzőkönyvben mindössze az olvasható, hogy „elmondja-e a megjelent úr a kihallgatásának okait”.⁴ Nyomatékos figyelmet érdemel már itt, hogy Gaál – a szabadságharc vizsgálat alá vont szereplőinek többségéhez hasonlóan – nem a történelem későbbi megbecsülésétől övezett szerepének igyekezett vallomásaival megfelelni, hanem a családja és maga életét, érdekeit próbálta védeni a kifejezetten ezek ellen irányuló intézményes eljárással szemben. Jegyzőkönyvi vallomásait mindig ennek figyelembevételével kell értékelnünk.

Gaál személyi adatainak felvétele után elmondta, hogy úgy véli, a magyarországi események alatti magatartása miatt hallgatják ki, és ezt röviden így foglalta össze: a nyugdíjazása utáni betegségében mint magyart és volt törzstisztet felszólították, hogy álljon a magyar hadsereg rendelkezésére. A nemzetőrség szervezése során még meg is fenyegették, hogy vonakodása esetén felgyújtják a birtokát, és őt magát agyonverik. Így kénytelenségből elfogadta a vezérkari főnöki beosztást Perczel Mór tábornok mellett, de innen december 2-án leköszönt. A Honvédelmi Bizottmány azonban Pestre rendelte, és utasította, hogy ezredesként vegye át Arad ostromát. Betegen érkezett oda, majd mindenféle ürüggyel igyekezett a vár bevétele hátráltatni, és ezekkel gyanússá is tette magát. Február 8-án Kleser⁵ (sic!) altábornagy egységét segítve szándékosan üritette ki Ó-Aradot, és csak a részeg horvát csapatok hibáztathatók azért, hogy az általa felkínált lehetőségeket a császári csapatok nem tudták kihasználni. Ő maga azonban február 10-én ismét benyújtotta a lemondását, de válaszul vizsgálatra Debrecenbe rendelték. Itt azonban az ország erődítményeinek a felügyeletével bízták meg májusban, továbbá azzal, hogy Tihanyban és Karakón sáncokat építsen. Ezt a beosztását viszont arra használta, hogy az ostromlott Budán megmentse a kincstár számára a hadmérnöki irattárat és személyzetét. Innen ment Tihanya és Karakóra, ahol látszatmunkát végzett, majd az emberei elbocsátása után Noszlopi Gáspár elől bujdosott, aki a Dunántúlon a nemzeti ellenállást szervezte. Végül önként jelentkezett Knesević ezredesnél csak azért, hogy az önmagát tisztázó vallomását megtehesse. A négy kihallgató tiszt utolsó kérdésére még elmondta, hogy önkéntes jelentkezése a bizonyíték arra, hogy nem kívánja kivonni magát a

³ Maga az elrendelő utasítás nincs az iratok között, hanem csak a 885/B számú és az 1849. október 5-én, Bécsben kelt meghallgatási jegyzőkönyv hivatkozik rá a bevezetőjében.

⁴ „Weist Herr Comparent die Ursache seiner Vernehmung?”

⁵ Gläser nevének illetén elírása beszédes tanúság Gaál bécsi meghallgatóinak tájékozatlanságáról.

további vizsgálatok alól, de egészségi állapota (aranyér panaszai) a szabad levegőn való mozgást teszik szükségessé, és ezért kéri szabadlábra helyezését. Ennek érdekében egyébként bármilyen óvadékot is hajlandó letenni.

A Mária Terézia-féle büntető perrendtartás is tartalmazta az óvadék melletti szabadság lehetőségét. Hadbíróági eljárás alatt álló tisztek és nem komoly súlyú vétségek gyanúja esetén ehhez gyakran elegendő volt a becsületszó. Hogy ennek a kor és a térség hadseregeiben milyen nagy volt a súlya és kötelező ereje, az majd a becsületvesztés (*Ehrlosigkeit*) fogalmának későbbi részletezéséből ítélhető meg. Példaként elegendő lehet itt az Aradon kivégzett Leiningen-Westerburg Károly esetét említeni, akit a világosi fegyverletételt követően tiszti becsületszóra két napra őrkíséret nélkül elbocsátottak az orosz fogságból, hogy magánügyeit intézhesse.⁶ Hadbíróági eljárások keretében felmerülő súlyos bűncselekmények gyanúja esetén azonban nem volt helye a bármilyen óvadék melletti szabadlábra helyezésnek sem.⁷

Gaál azonban ekkor még csak önként jelentkezett „Comparent”-ként állt a vizsgálóbizottság előtt. A büntető perrendtartásban való jártassága alapján baljóslatú jelzés lehetett számára, hogy ezt a kérését nem teljesítették, hanem őrizet alatt, fiákerrel visszavitték a törzsfogházba. A fenti összefoglalásból ugyanakkor mintha már körvonalazódni látszana, hogy Gaál, aki ekkor már akár hallhatott is Haynau első megtorlásairól, milyen védekezési taktikát tervezte ki a valós tevékenységét nem ismerő vizsgálóbizottsággal szemben.

A császári királyi katonai vizsgálóbizottság október 8-án kelt utasítására a következő napon újabb kihallgatás következett. Nem ismeretes ennek a közvetlen oka, de Gaál ekkor tett vallomásának az a látszata, mintha a kihallgatás az ő kiegészítést kérő kezdeményezésére történt volna. Csupán csak magyarázatot kereső vélekedés lehet, hogy ezt vajon nem Gaál bécsi tiszti ismerettségéből súghatták-e neki időnyerés céljából. Második kihallgatása ugyanis hosszabb volt, mint az első, de a tényleges tevékenységéről újabbat nem lehet megtudni belőle. A bizottság is mindössze azt a kérdést tette fel, hogy az alezredes úr mit kíván még elmondani.

Gaál teljes hadbíróági eljárását ismerve is változatlan maradhat az említett vélekedés az időnyerésről, mert az egész folyamatot áthatja az időt emésztő bürokrácia, ami azonban a valóságban is jellemző volt a császári királyi szervekre. A fogoly ekkor elmondta, hogy karkói tartózkodása idején a szegvári otthonába vitt egy útlevél nélküli osztrák (*deutscher*) újságíró (Ludwig Wysberget), majd tovább irányította Bécs felé, a császári oldal iránti rokonszenve jeléül. Elmondása szerint a Balaton környéki hegyekben való augusztusi bujkálása idején a felesége eljuttatta hozzá a komáromi várparancsnok Klapka tábornok általános felkelésre szóló felhívását. Ekkor még három hétig nyitva állt az út a Balaton és Komárom között. Ha tehát ő nem kényszer hatására vállalt volna szerepet a szabadságharcban addig,

⁶ A ráruházott teljhatalom alapján Haynau az 1849. július 1-jei, győri proklamációjával Magyarországot és Erdélyt katonai törvénykezés alá vetette. Ennek alapja a Mária Terézia-féle büntető perrendtartás volt. Németül: Theresianische peinliche Gerichtsordnung. (a továbbiakban: Th. p. G. O.) Ennek egyik legkitűnőbb forrása: Bergmayr, Ignaz Franz Seraph: *Handbuch zu dem peinlichen Verfahren bey der k.k. Oesterreichischen Armee – und in den Militär-Gränzen*. Wien, In der Camesinaschen Buchhandlung, 1812. A megjelenést követő kiegészítéseket és változásokat tartalmazza Bergmayr, Ignaz Franz: *Anhang zu dem Handbuch über das peinl. Verfahren bey der k.k. Oest. Armee, u. in den Militär-Gränzen*. Wien, 1821. Bey J. G. Ritter v Mösle sel. Witwe, am Graben Nr. 1144 (a továbbiakban a kettő együtt: Bergmayr: *Handbuch*). A Th. p. G. O. szerint a vádlottat vagy kezesség, (Bürgschaft) vagy zálogóvadék (Pfand) mellett lehetett szabadlábba helyezni (I. Bergmayr: *Handbuch*, 182.). Gaál zálogóvadékot ajánlott.

⁷ Bergmayr: *Handbuch*, 182.

amíg önként vissza nem vonulhatott, és ismét csak önként nem jelentkezhetett, akkor szabadon Komáromba mehetett volna az említett három hét alatt, és ott mint mérnök tisztet tárt karokkal fogadták volna. Ennél fogva úgy gondolja, hogy személyét legalább olyan elbánás illeti meg, mint Klapkát és a komáromi honvéd helyőrséget. Végül kérte, hogy mivel nincs saját vagyona, hanem csak a feleségének, és március 1-je óta fizetést sem kapott, sőt a kincstár javát gyarapító munkásoknak Tihanynál a saját pénzéből fizetett ki 3000 forintot, azért folyósítsák a nyugdíját, vagy legalább helyezték kincstári ellátás alá. (Távolról sem volt képtelenség ez a kérés. A Mária Terézia féle büntető perrendtartás szerint ugyanis a vizsgálat alá vont, de el nem ítélt személyeknek folyósítani kell jogos illetményüket.⁸) Kérte továbbá azt is, hogy a keszthelyi jelentkezése idején a Festetics ménesből vett két lovát adják vissza, melyekre akkor ellenszolgáltatás nélkül bizonyos Hauser kapitány tette rá a kezét. Miután több mondanivalója nem volt, a vallomása meghallgatása és aláírása után „a megjelent urat léleptették”.

Az előzőekkel összhangban hangsúlyozni kell, hogy túlzó és idealizáló az a szemlélet, amely a szabadságharcot szolgáló és ezért utólag vizsgálat alá vont szereplőket a hadbíróságok előtt rettenthetetlen, idealista hősöknek tüntette fel. Sok eljárási irat áttanulmányozása alapján elmondható, hogy voltak ilyenek is kevés számban. A többség azonban úgy védekezett, ahogy tudott, miközben a hadbíróságok szinte érzéketlen sematizmussal és szigorral jártak el ellenük, távolról sem érvényesítve a vádlottak javára szolgáló enyhítő vagy mentő körülményeket, noha ezt a Mária Terézia-féle büntető perrendtartás számukra kötelezően előírta. Mindezt tudva vagy csak sejtve, Gaál úgy igyekezett magát védeni, hogy az ismert vagy ismertté váló cselekedeteit próbálta részben kényszer hatása alatt végbementeknek feltüntetni, részben a jelentőségüket kisebbíteni, vagy egyenesen úgy beállítani, mintha azok célzottan a császári oldal érdekeit szolgálták volna.

További sorsát azonban nem a Központi Katonai Vizsgálóbizottság döntötte el, hanem az ekkor éppen Bécsben tartózkodó magyarországi főhadparancsnok, báró Haynau, aki Gyulay hadügyminiszter szeptember 25-ei megkeresését vélhetően október 10-én itt kapta kézhez, és sietve intézkedett a fogoly Pestre küldéséről a további hivatali eljárás megindítása céljából.

Gaál október 13-án érkezett őrizet alatt a báró Kempen altábornagy parancsnoksága alatt álló pesti kerületi katonai parancsnokságra, majd onnan azonnal a helyi térparancsnokságra vitték. Innen kísérte be a Hartmann gyalogezredbeli Wolansky őrmester Gaált még aznap az Újépületbe (*Neugebäude*), ahol a 13. számú szobában helyezték el. Itt zárkatársa volt mások mellett a fiatal Mieczysław Woroniecki lengyel herceg, akinek ekkor már egy hete sem volt hátra a rá kirótt kötél általi halálbüntetés végrehajtásáig.

A sors különös játéka folytán Gaállal egyidejűleg raboskodott a *Neugebäude*-ben egykori tisztje, galsai Kovách Ernő is, aki egyik visszaemlékezésében terjedelmesen ecsetelte az ott töltött napjait, fogsága körülményeit. Hosszasan írt Woronieckiről is, mint akinek ottlétéről személyes tapasztalatokkal rendelkezett,⁹ pedig kétséges, hogy valóban ez volt-e a helyzet. Valószínűbbnek tűnik, hogy visszaemlékezésében inkább arról kívánt hangsúlyozottan emléket hagyni, hogy ő maga is ott raboskodott, ahol mások mellett a fiatal lengyel herceg is. A Woronieckivel közös fogdában lévő Gaálról korábbi tisztje szót sem ejtett, vagyis vélhetően mit sem tudott annak ottlétéről. Ha tudott volna róla, aligha hallgatja el.

⁸ Gaál ekkor hivatalosan nyugdíjogosult cs. kir. alezredes volt, és nem vonatkozott még rá az elítélése utáni rang- és nyugdíjvesztés. L. Bergmayr: *Handbuch*, XXVII. 32.

⁹ Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fol. Hung. 1419/3.

A *Neugebäude*-ban történt elhelyezésével egyidejűleg megtörtént Gaál hivatalos átadása a helyi hadbírószá-
gí. Az eljárás megkezdéséhez Haynau még október 10-én Bécsből utasí-
totta az ottani székhelyű mérnökkari főigazgatóságot, hogy a birtokukban lévő és Gaál sza-
badsharc alatti tevékenységére vonatkozó aktákat jegyzékkel együtt küldjék el a pesti ke-
rületi hadparancsnokságnak.

Formálisan a bécsi kihallgatásai folytatásaként Gaált legközelebb október 22-én hallgat-
ták meg a pesti katonai bíróságon, de ennek során már nem „Compagent”-ként jelölték, ha-
nem a vádlottakra használt „Inquisit” szóval. A jegyzőkönyv tanúsága szerint távolról sem
úgy indult ez a meghallgatás, mint amely esetleg ítélethozattal végződik, de az eljárás
mintha már kezdte volna magára öltetni egy hadbírószá-
gí folyamat külsőségeit. Egy hadbíró
szá-
gí vezető, s jelen van egy testület is, amely két írástudatlan közlegény-
ből, egy káplárból, egy őrmesterből, két nyugállományú kapitányból és egy nyugalmazott őrnagy-
ból áll. Gaál megerősítette előtűk két korábbi bécsi vallomását, melyeket fő vonalaiban
a leírtaknak megfelelően tartott, de további felszólításra ugyanazokat még egyszer és a saját
védelmét erősítő szándékkal árnyaltabban adott elő.

A hadbíró szemlátomást nem tudott többet, mint amit a két korábbi bécsi jegyzőkönyv
tartalmazott, és amit Gaál előtte a pesti meghallgatása során elmondott. A jegyzőkönyv le-
zárásával semmi nem utalt arra, hogy a hadbíró valamivel is készülne megvádolni a foglyot.
Gaál viszont ekkor már bizonyosan tudta, hogy mi történt október 6-án Aradon, és saját
fogva tartása helyén. Fel tudta mérni, hogy Aradon a szabadssharc számos olyan vezető
katonai tisztségviselőjét is kivégezték, akik sokkal kevesebbet cselekedtek, mint ő, és az élet-
ben maradását legfeljebb csak attól remélhette, ha vizsgálóit meg tudja győzni saját szerepe
menthetőségéről. Pesti vallomásában ezért kifejezetten kényszer, szóbeli és levélbeli fenye-
getések hatásának tüntette fel a honvédségi szolgálatvállalását, mert – elmondása szerint –
nem akart úgy járni, mint zalabéri birtokszomszédja, gróf Pejačević, akit kapitányi rangja
ellenére, de vonakodása és igazolt betegsége mellett közlegényként elvittek a nemzetőrségbe.
Az országhatár távol volt, így el sem menekülhetett. S mivel Perczel mindig csak a saját feje
szerint cselekedett, ő maga mindenről – így a friedauai hadműveletről is – csak utólag érte-
sült. Az itteni szerepe is csak a császári-királyi hadifoglyokról való gondoskodásra korláto-
zódott, akiket visszaélésektől védett meg. Pestre szállításának és aradi kinevezésének is csak
kényszerből és betegen tett eleget. Aradi ostromparancsnoki lehetőségeit szándékosan nem
érvényesítette, és ezért vizsgálat alá is vonták Debrecenben. Nem mentették fel, csak a vizs-
gálatot szüntették meg. Kifejezetten kedvező pillanatban jött számára az országos mérnök-
kari igazgatói kinevezése és a rábízott tihanyi és karakói munkálatok, mert így a budai mér-
nökkari szervezetet és levéltárat meg tudta menteni a kincstár számára, és távol lehetett a
kormánytól, majd a tevékenységét az első lehetséges alkalommal önként be is szüntette. A
szerveződő népfelkelés elől a balatoni hegyekben bujkált, és ezt az érintett helységekből iga-
zolni is tudják. Ugyancsak önkéntesen jelentkezett Knesevič ezredesnél is. Mint vallomásá-
ban kifejezte, öreg szolgaként nyugalomra vágyott, és kezdettől fogva tudta, hogy a felkelés
nem lehet győztes a legfelsőbb dinasztiaival szemben.

Meghallgatása után visszavezették a fogdába. Nehéz felmérni, hogy ezt követően a csá-
szári-királyi bürokrácia körülményessége működött-e csupán a maga természete szerint,
vagy valakik részéről a háttérből szándékos időnyerés történt. Bármennyire is izgalmas lenne
helyt adni e rejtélyes utóbbi lehetőségnek, valószínűbb, hogy a végül üdvösen hosszadalmas
császári-királyi bürokrácia lassúsága állt az események háttérében. A Gaál meghallgatásá-
ban illetékes Nedelkovic hadbíró szá-
gí ugyanis másnap, október 23-án körülményes

adatgyűjtő levelezésbe kezdett. Írt Rohonczy Ignácnak Pécsre, aki Baranya és Somogy mellett Zala vármegye kerületi királyi főbiztosa is volt,¹⁰ hogy vizsgálta ki Gaál nemzetőrségi kapcsolatát, a Noszlopy előli rejtőzködését a Balaton környéki erdőkben, továbbá azt, mennyire volt látszatomunka, amit Gaál a karakói sáncoknál végzett. Levél ment Knešević ezredesnek is Keszthelyre (!), megtudakolandó, hogy mennyire volt önkéntes Gaál jelentkezése, és mit tud az illető magyar forradalmi tevékenységéről a környéken.

Az elvárt írásbeli tájékoztatások döntően befolyásolhatták a Gaál elleni eljárás jellegét. Ha ugyanis a vizsgálatok szerint Haynau július 1-jei győri proklamációja után Gaál a magyar kormányservektől bizonyíthatóan utasításokat fogadott el, vagy részt vett a császári hadsereg ellen bármilyen aktív cselekményben, akkor nem rendes hadbírószági eljárás, hanem az említett proklamáció értelmében akár rögtönítélő eljárás is számításba jöhetett volna.

A Kneševićnek szóló hadbírószági megkeresés a címzetthez a Zágrábba vezető útján, Varasdon jutott el. A válaszlevél azonban már Zágrábban kelt november 8-án. Ebben Knešević arról tájékoztatta a pesti hadbírószágot, hogy Gaál valóban hosszabb ideig az erdőkben rejtőzködött, és csak miután ő kereste (!), jelentkezett önként nála. Valójában semmi adat nem maradt arról, hogy Knešević Gaált kerestette volna. A levele további részét és befejezését viszont Knešević úgy fogalmazta, mintha maga Gaál diktálta volna a szöveget.

Kalandosabb sorsa volt a Rohonczyinak írott levélnek. Rohonczy kiadta a neki feltett kérdéseket kivizsgálásra a császári-királyi polgári kerületi főispánságnak Székesfehérvárra. Innen a feladatot Zala vármegye ideiglenes alispánja, Csillagh Lajos kapta meg. Csillagh zalaegerszegi hiteles tanúkkal igazolta november 4-én kelt iratában, hogy Gaál ugyan 1849. május és június hónapokban háromszor is járt a városban, s minden alkalommal a sógornőjénél, „Gaál Károlynőnél” szállt meg, de a népfelkelésben nem vett részt, már csak azért sem, mert Zalaegerszegen ennek szervezésére akkor egyáltalán nem került sor. Gaál badacsonyi bujkálását igazolta november 8-án Kőváry Farkas postamester is, de a Gaál javára szóló legrészletesebb és személyét, szerepét leginkább mentő igazolás mégis Mórítz János badacsonytomaji római katolikus „lelkész”-től érkezett 1849. november 8-i keltezéssel. Mórítz „Bizonyítvány”-a talán azért érdemelhet külön figyelmet, mert a tartalmát mintha áthatná a világi elvárásoktól független lelkiismereti szabadság és felebaráti köteleességtudás.

Csillagh ideiglenes alispán az összegyűjtött négy igazolást november 12-én küldte el Zalaegerszegről, majd ezek november 14-én a székesfehérvári polgári kerületi főispánságról Machio vezérőrnagyhoz, a pesti kerületi hadparancsnokságra jutottak. Itt az iratok kerek két hetet feküdtek. Majdnem ennyi idő alatt derült ki, hogy Gaál ügye ebben az időben már a pestiéből az aradi cs. kir. rendkívüli katonai bíróság illetékességi körébe került át. Az üdvösen időhúzó bürokráciára jellemző viszont, hogy noha Machio tábornok november 26-án úgy rendelkezett, hogy az igazolások „Sub Couvert” Aradra küldendők, az iratok november 28-án először mégis a pesti katonai bírósághoz kerültek, majd november 29-én Nedelkovics törzshadbíró küldte azokat tovább Aradra.

Még október végén Caboga altábornagy is elküldte a pesti kerületi hadparancsnokságra a mérnöki irattárakban talált és Gaál személyét érintő iratokat, külön jegyzékbe foglalva úgy, ahogy erre Haynau október 10-én Bécsből utasította. Fel kell azonban figyelnünk néhány érdekes dologra a jegyzékkel kapcsolatban. A Haynautól kapott utasítás keltétől a jegyzék és a csatolt iratok elküldéséig eltelt viszonylag hosszú idő, húsz nap magyarázható azzal, hogy Caboga altábornagy nemcsak a Mérnökügyi Főigazgatóság bécsi irattárát nézette át, hanem a budai helyi erődítési igazgatóságát is, ahol valóban találtak Gaáltól származó utasításokat

¹⁰ ÖKW, 1849-8-235, Civil und Militair Ditrichts Eintheilung des Kronlandes Ungarn.

abból az időből, amikor a felmentéssel végződött debreceni vizsgálatát követően Klapka ideiglenes hadügyminiszter ideiglenes erődítési főigazgatóvá nevezte ki. Közben azonban Gaál felesége sem tétlenkedett. November 1-jei kelettel német nyelvű igazolást állított ki számára páter Adalbert Bresztyenszky, a tihanyi Szent Arian alapítvány apátja, mely szerint Gaál a dinasztia iránt hű felfogású, és ellenezte a trónfosztó április 14-ei nyilatkozatot. Mórítz János badacsonytomaji plébános november 4-én német nyelvű, újabb bizonyítványban szintén kiállt Gaál mellett. Tíz badacsonytomaji esküdt és a helység hites jegyzője igazolta november 4-ei kelettel Gaálné számára, hogy Noszlopy háromszor is kereste Gaált a helyi szőlőkben. Soós János „Kővágó Eörsi” lelkész tanúsította ugyanezen napon, hogy Mórítz János badacsonytomaji lelkész közbenjárására ábrahámi szőlejeiben és hajlékában bujtatta Gaált, aki kijelentette előtte, hogy feladni készül magát Keszthelyen. Hasonló értelemben állítottak ki német nyelvű igazolást november 5-én Martony Pál és Hosoff István kerületi ülnökök János-házán, továbbá Bárczay János, a zalai ítélőtábla ülnöke Rigácsról. Az utóbbiak igazolása Rosa kormányiszéki ügynöktől jutott el a pesti katonai bírósághoz, míg az említett előző ötöt Gaál felesége juttatta közvetlenül ugyanoda. Gaál felesége emellett még egy hosszú igazoló iratot is elküldött a pesti hadbírószákhoz, amelyet ott november 6-án iktattak.

Az írás azért figyelemreméltó, mert úgyszólván teljes összhangban áll Gaál korábbi meghallgatásai során a jegyzőkönyvekben rögzített védekezésével, és emellett a szabadságharc alatti tevékenységének majd minden részletére kiterjedő, aprólékos, nagy hozzáértéssel, igen gondosan megszerkesztett munka. Enyhén szólva is kétséges azonban, hogy a feleség ilyen aprólékosan ismerte volna férje szabadságharc alatti tevékenységét, és tisztában lett volna azzal is, hogy miként kell azokat annak mentiségére átértelmezni. Szinte teljes bizonyossággal állítható ezért, hogy a szóban forgó igazoló irat az aláírás ellenére nem Gaál feleségétől, hanem magától a fogolytól származik, s ezt a szöveg tüzetes elemzése is egyértelművé teszi. Nincs ugyan adat arra, hogy pesti vizsgálati fogsága idején Gaált a felesége meglátogatta volna, de bizonyosra vehető, hogy járt nála. Gaál ekkor még nem volt elítélt – igazán még vádlott sem –, és felesége, aki egyébként már elítéltként Aradon is rendszeresen látogathatta férjét, egyik pesti fogolylátogatásakor megkaphatta a végleges fogalmazványt, amely formailag több helyen is áruklódó. Mindketten gondosan készülhettek ennek az iratnak az előterjesztésére, és gyulai Gaál Vilmára szinte csak a leírás és az előterjesztés maradt.

Az iratban egyebek mellett szerepel Gaál szabad lábon való védekezésének naiv kérése is. Az erre vonatkozó reményük azonban talán már a kérelem előterjesztése napján szertefoszlott. Az asszony ugyanis úgy értesült, hogy az összes volt honvédtisztet – így férjét is – Aradon állítják hadbíróság elé. Egy hónappal a honvédtábornokok ottani kivégzése után ezt a hírt a férje elleni halálos fenyegetésként élhette meg. Kétségbeesetten próbált kapaszkodni a nagy gonddal megszerkesztett, de váratlanul összeomló védekezési tervükbe, és rögtön másnap, november 7-én a következő riadt hangvételű levelet írta egyenesen Haynauhoz:

„Öexcellenciájának, nagyságos báró Julius von Haynau cs. kir. tábornoknagynak és hadsereg főparancsnoknak.

Excellenciás Uram!

Néhány nappal előtt nyújtottam be a cs. kir. hadbírósnak szerencsétlen férjem igazolását, aki az Újépületben van letartóztatva; egyidejűleg a legmélyebb fájdalomra megtudtam azonban, hogy őt minden más egykori cs. kir. tiszttel együtt állítólag Aradra viszik; mivel férjem esetében az a különös körülmény, hogy az összes tanú, aki a javára vall, és akik a fent említett igazolásban név szerint fel vannak sorolva, Pesten és Budán laknak, azt a nagy kegyet kérem Excellenciádtól, hogy tekintettel az előbb említett körülményre kivételesen kegyeskedjék engedélyezni, hogy vele itt menjen végbe a hadbíróági vizsgálat.

Pest, 1849. november 7.

Gaál Vilma¹¹

Gaál feleségének ez a levele azonban aligha juthatott Haynaunak akár csak a közelébe is. A levélen érkeztetési és érdemi intézkedési megjegyzés sincs, s majd Gaál Aradra szállítása után, december 4-én kerül rá sommásan mindössze annyi, hogy „ad acta”. Miután azonban a beszerzett vizsgálati adatokból megállapítható volt, hogy Gaál esetében nem indokolt a rögtönítélő bíraskodás, a pesti hadbíróóság nem is foglalkozott tovább vele, hanem valóban Aradra irányította, ahová november 14-én érkezett meg. Ide küldték Pestről a hadbíróóság által megkért és időközben beérkezett terhelő iratokat, Gaál feleségének igazolásait és az első meghallgatások jegyzőkönyveit is. Ezzel együtt állt minden irat, melyet Gaál ügyének küszöbön álló tárgyalása során a hadbíróóság felhasznált. Nemcsak az egyébként is számos, más eljárás volt az oka annak, hogy Gaál tárgyalására csak december 10-én került sor, hanem ügye iratanyagának terjedelmessége is.

A hadbíróóság, amely Gaál fölött hivatott volt ítélni, két örvezetéből, két káplárból, két őrmesterből, két hadnagyból, két századosból, két őrnagyból és az elnöklő Moser ezredesből állt, vagyis a tizenhárom főből álló ügynevezett „teljes” törvényszék, amelyet az időközi módosításokkal 1849-ben is érvényben volt Mária Terézia-féle büntető perrendtartás szerint súlyos váddal illetett katonatiszt esetében kellett egybehívni.¹² A hadbíróóság említett tagjai közül egyik sem volt jogban jártas személy, ezért az említett perrendtartás szerint működése egy szakképzett hadbíró egyébként is elengedhetetlen közreműködésével volt teljes. A hadbíró szerepe a kihallgatás lefolytatásában, lezárásában, a terhelő és a mentő körülmények szakszerű megfogalmazásával a jogi megalapozottságú ítéleti indítvány (*votum informativum*) előterjesztésében állt.

A hadbírónak tehát egy személyben kellett ellátnia a vádló, a védő és a bíró szerepét is.¹³ Az ítéletet viszont a hadbíróóság tagjai hozták meg rendfokozatonként. Elvileg és formailag a hadbíró ítélet indítványának meghallgatása és mérlegelése után az alulról felfelé menő rendfokozati párok jegyzőkönyvbe diktálták a külön tanácskozással, de a hadbíró és a vádlott kizárása mellett meghozott ítéleteiket, melyeknek az elnökkel együtt szótöbbségűnek kellett lenni, mégpedig úgy, hogy az egyes rendfokozati párok ítéletei egy szavazatot értek, míg az elnöké kettőt. A hadbíró is szavazott, de a szavazata csak a büntetési módra irányult, és nem

¹¹ HL III. Armee Commando, Justizsection 9/39.

„S. Excellenz dem hochgeborenem Freiherrn

Julius von Haynau

k. k. Feldzeugmeister und Armee Ober Commandant

Eu. Excellenz!

Ich habe vor einigen Tagen die Rechtfertigung meines unglücklichen Gatten Nicolaus v. Gaal, der im Neugebäude verhaftet ist, dem k.k. Kriags-Gerichte überreicht; habe jedoch gleichzeitig zu meinem tiefsten Schmerzen zu vernommen, daß derselbe mit allen übrigen fürgewesenen k.k. Offiziere nach Arad abgeführt werden soll; da sich bei meinem Gemahl der besondere Umstand ergibt, daß sämtliche Zeugen, welche zu seinem Gunsten aussagen, und welche ich in obiger Rechtfertigungsschrift namentlich angeführt habe, in Pest und Ofen domicilieren, so erbitte ich mir von Eu. Excellenz die große Gnade, in Anbetracht des vorerwähnten Umstandes ausnahmsweise gnädigst zu gestatten, daß die kriegsrechtliche Untersuchung hierorts mit ihm abgeführt werde.

Pest. 7 Nov. 1849.

Wilhelmine Gaal”

¹² Bergmayr: *Handbuch*, § 309., § 311.

¹³ Bergmayr: *Handbuch*, § 406.

volt ítéletminősítő. Az ítéletet ennek alapján foglalta írásba a hadbíró.¹⁴ Ezt azonban jóváhagyásra mindig elő kellett terjeszteni ahhoz a parancsnokhoz, akinek az alárendeltségébe tartozott a katonai törvényszék. A jóváhagyást követő kihirdetéssel vált az ítélet jogerőssé.

A szabadságharc leverése után egész Magyarország és Erdély katonai joghatóság alá került, s a felállított katonai törvényszékek Haynau alárendeltségébe tartoztak, aki ezek működésére még július 2-án külön rendelkezéseket is megfogalmazott. Ezek sokrétű és a bécsi kormány döntésein alapuló előzményekkel bírtak.¹⁵ Eszerint a büntetés és kegyelmezés végső joga Haynau kezében volt. Haynauhoz szóló enyhítési vagy kegyelmezési előterjesztést a kerületi katonai parancsnokok tehettek, csak nagyon nyomós okból és csak az eljáró hadbíróóságokon keresztül. A végső döntést tehát nem a hadbíróóság, hanem a teljhatalommal felruházott magyarországi főhadparancsnok, báró Haynau tábornagy hozta meg a hadbíróság írásba foglalt ítéletének ratifikáló végzésével. Azonban mint majd látjuk, nem mindig született meg a ratifikáció közvetlenül az első ítélet előterjesztése után.

Gaál ellen is két eljárás követte egymást. Az ügyében eljáró első hadbíró a csehországi Wottitzben, 1809-ben született Johann Daubek százados volt. Hadbíró gyakornoki ideje után 1836 júliusában tett szolgálati esküt, 1840 novemberében ezredhadbíróvá nevezték ki főhadnagyi rangban. 1844-ben léptették elő századossá. Nőtlen, vagyontalan ember volt, akinek az egyetlen jövedelme a szabályzat szerinti hadbírói díja volt, melyhez egyenruhát is kapott. Gyenge fizikuma nehezen tűrte a sok és megerőltető munkát. Cseh anyanyelvén kívül tudott németül és latinul, természetes képességeit nagyon átfogónak ítélték.¹⁶ Jólképzett, tapasztalt katonai jogász volt, aki a katonai büntető perrendtartás külső szabályait maradéktalanul betartotta, és az ítélethozatal megelőző vizsgálatot is az elvárható gondossággal folytatta, ezért először is lefordíttatta németre a Gaál ügyében született magyar nyelvű iratokat és igazolásokat.

A hadbíróóság Gaált Daubek hadbíró kérése mellett összesen 36 lényegi kérdésben hallgatta ki. A vádlottnak azonban itt már nehezebb dolga volt, mint Bécsben és Pesten, mert a hadbíró előzetesen áttanulmányozta a rendelkezésére bocsátott és a bécsi mérnökkari főigazgatóságtól származó iratokat is, és azok alapján kérdezett. A kihallgatási jegyzőkönyvből szinte pontról pontra nyomom követhető, hogy Daubek hadbíró melyik irat melyik részéből tette fel az „*es ist ferner erhoben...*” (felhozzatik továbbá...) bevezetésű kérdéseit. Ezek alapján talán helyénvaló lehet az a megállapítás, hogy a hadbíró a kihallgatás vezetésében láthatóan a felhasznált terhelő iratok által megszabott korlátok között mozgott, és bár a munkáját szakszerűen, aprólékosan, de mégiscsak sablonosan, némi színtelenséggel végezte. A jegyzőkönyvből pontosan megállapítható, hogy Gaál személyét nem ismerte, a szabadságharc alatti tevékenységéről pedig csak annyit tudott, amennyit a rendelkezésére álló iratokból kiolvashatott. Különös játéka ugyanakkor a sorsnak, hogy a Gaál ellen folytatott hadbíróági eljárás helyszíne éppen az aradi vár volt, vagyis Gaál szabadságharc alatti tevékenységének a leg-

¹⁴ Bergmayr: *Handbuch*, § 411., § 412.

¹⁵ Károlyi Árpád: *Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre*. Budapest, 1932. 1-2. köt., itt: II. 396–397. (A továbbiakban: *Németújvári gróf Batthyány Lajos*) Haynau több olyan külön hadbíráskodási utasítást is kiadott, amelyek eltérnek az alkalmazni rendelt Th. p. G. O. előírásaitól.

¹⁶ A fenti adatok J. Daubek 1854. évi Conduite Liste-jéből valók, melyet az Österreichisches Kriegsarchivból Dr. Lenkefi Ferenc úr, az ÖKW mellett Működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség képviselője volt szíves a számomra másolatban megküldeni.

fontosabb színtere. Nyoma sincs viszont annak, hogy a hadbíróságok az ebben rejlő és úgyszólván kéznél lévő lehetőségeket a legcsekélyebb mértékben is hasznosították volna. Amennyire lehetett, Gaál ezt ki is használta, bár a mozgásteret láthatóan beszűkült.

A hadbíróság még ugyanezen a napon tanúként meghallgatta Paul Jeschek nyugalmazott századost is Gaál Aradra érkezésének idejéről és ottani tevékenységéről. Jeschek vallomása azonban nem hozott semmi újat – főként nem Gaál ellen szóló terhelő adatokat –, hiszen nagyobb része nem személyes tapasztalaton, hanem hallomásból szerzett értesüléseken alapult. Nem került el Daubek figyelmét a Gaál májusi, budai tartózkodásáról szóló bécsi vallomás részlete és a Mérnökkari Főigazgatóság által ez ügyben megküldött több irat sem.

Görgei májusban foglalta vissza Buda várát. Vajon volt-e ebben a tapasztalt hadmérnök Gaálnak is valami része? Ennek tisztázása érdekében december 12-én a hadbíró kihallgatta a *Neugebäudéből* nagyjából Gaállal egy időben ugyancsak Aradra kísért Remellay Gusztávot, az ismert író is, aki jogi végzettsége alapján hadbíró őrnagyként szolgált Görgei alatt a kérdéses időben. Személyi adatainak felvétele után azt a kérdést tették fel neki, hogy ki vezette Buda ostromát, és erre milyen befolyása volt az egykori mérnökkari igazgatónak, Gaálnak. Remellay azt vallotta, hogy Buda körülzárását és ostromát bizonyos Kleinheinz (Oszkár, ugyanott hősi halált halt honvédőrnagy) vezette. Ő maga a beosztása révén folyamatosan Görgei főhadiszállásán tartózkodott. Gaálról semmit sem hallott és soha nem is látta, majd megjegyezte, hogy a vallomását egyébként megerősítheti Görgei egykori parancsőrtsztje, Dobiesky (*sic!*) és az ifjú Molnár Károly is. Remellaynak ezt a megjegyzését Daubek teljesen figyelmen kívül is hagyhatta volna. A hadbíróságok szabadságharc utáni szinte kíméletlen szigora ismeretében éppen ezért meglepőnek és kissé érthetetlennek is tűnhet a hadbíró ezt követő lépése. Nem tudni, hogy az igazságkereső bíró lelkiismerete indította-e, vagy a fásult, aktagyártó bürokratikus szelleme, vagy – még feltételezni sem könnyű – a tábournoki rangú Gaál mentési szándéka ismeretlen motívumból? Remellay után ugyanis azonnal elővezetette lovag Franciszek Dobieckit, majd utána Molnár Károlyt is, aki huszonegy éves kora ellenére őrnagyi rangban szolgált Görgei alatt.

Daubek mindkettőnek szó szerint megismételte a Gaál ügyében Remellayhoz intézett kérdést, és mindketten Remellayval egyezően vallottak, ha kellett volna, eskü alatt is. Vélhetően nem is esküdtek volna hamisan, mert Gaál valóban nem vett részt az ostrom hadművelési munkálataiban. Buda bevétel után a Gaál által beindított romeltakarítási és terjedelmes visszabontási munkálatok nem függték össze a harcoló alakulatokkal, és így a megidézett tanúk tényleg nem tudhattak Gaál jelenlétéről és szerepéről. A vallomásaik tehát nem szolgáltattak újabb municiót a vád számára, és ezzel Gaál vizsgálata le is zárult.

Daubek négy nap múlva, december 16-ára elkészült a hosszú ítéleti indítványával (*votum informativum*), amelynek ítéletet megalapozó leírásában részletesen taglalta Gaál megismert tevékenységét, és gondosan hivatkozott a felhasznált iratbizonyítékokra, köztük az utóbb említett tanúvallomásokra is. Az indítványozott ítélet megszabásában Daubek bőségesen el volt látva iránymutatással. Követnie kellett a hadi cikkelyeket, a Mária Terézia-féle büntető perrendtartás általános rendelkezéseit, az erre vonatkozó későbbi kiegészítéseket és módosításokat, ahogy Haynaunak a hadbírószági ítélkezésekre kiadott eseti utasításait is, amelyek viszont a császár és a bécsi minisztertanács egyidejűleg nem mindig összhangban lévő álláspontjainak voltak alárendelve.

A minisztertanács még augusztus 27-én jegyzőkönyvbe foglalta ugyanis, hogy Haynaunak a végrehajtás előtt mindig fel kell terjesztenie a halálos ítéleteket, hogy meg lehessen

ítélni: vajon minden esetben érvényesíteni kell-e a törvények teljes szigorát vagy sem.¹⁷ Haynau ezért azonnal panaszt tett a császárnál azzal az indokkal, hogy őt a forradalmárok kivégzésében akadályozzák. Ferenc József augusztus 29-én kelt, Haynauhoz írott levelében tehát azt az utasítást adta, hogy a halálbüntetést csak a legbűnösebb és legveszedelmesebb egyéneknek hajtsák végre, de ezekről esetről esetre (*utólag! B. L.*) jelentést tenni tartozik a császárnak.¹⁸ A minisztertanács aztán augusztus 31-én ennek megfelelően módosította korábbi álláspontját, amit a fiatal császár szeptember 22-én írásban is tudomásul vett.¹⁹ Haynau azonban ezt meg sem várva a császár hozzá írott levele alapján augusztus 31-én utasította Karl Ernst törzshadbíró, hogy az eljárás alá vonandókat négy csoportba kell sorolni, és minden haszontalan, időrabló formáság mellőzésével haladéktalanul le kell folytatni ellenük az eljárásokat. Az első és legsúlyosabb elbírálású csoportba tartoztak a felkelő hadsereg tábornokai – köztük Gaál is. Annak eldöntése, hogy a vizsgálat alá vontak közül kik a legbűnösebbek és legveszedelmesebbek, Haynau feladata volt.²⁰ Ezen utasítás azonban nemcsak az aradi tizenhárból több tábornoknak az ügyét is tárgyaló Ernstnek szólt, hanem minden eljáró hadbíróknak, így Daubeknek is.

A *votum informativum* tehát megállapította, hogy Gaál csatlakozott a fegyveres lázadáshoz, abban különösképpen veszélyes tevékenységet fejtett ki, és még az április 14-ei trónfosztó határozat után is majdnem a háború befejezéséig a lázadó hadseregben maradt. A Mária Terézia-féle büntető perrendtartás 61. cikkelye szerint tehát bűnrészes felségárulásban.²¹ Az 1848. évi október 3-án, 20-án és november 6-án kelt császári manifesztumok, továbbá a november 12-ei és az 1849. évi július 1-jei proklamációk utáni bizonyított további szolgálatvállalása az említett perrendtartás 26. cikkelye szerinti, valamint az ellene emelt vádakra adott vallomása a 32. cikkely szerinti bűnösségét kétségtelenné teszik. Alkalmazható vele szemben továbbá a 4. és a 103. cikkely, valamint az 1812. évi augusztus 25-én kelt leirat, amelyek szerint a felségárulás maga után vonja a tisztí minőség és a nyugdíj elvesztését is. Az 1849. évi július 1-jén kelt Haynau féle proklamáció értelmében a felségárulásban elmarasztaltakat teljes vagyonegkötéssel is sújtani kell, és elkobzott javaik a forradalom okozta károk enyhítésére fordítandók. A hadseregpáncsnokság 1849. évi augusztus 20-án kelt, 1123. számú magas rendelkezése következtében végrehajtandó kötéltálati halállal büntetendők a lázadás vezetői (*Rebellenführer*). Vagyis eszerint, de a Mária Terézia-féle büntető perrendtartás szellemével ellentétben, nem a megállapított cselekmény szolgált az ítélet alapjául, hanem a viselt tisztség. Mivel azonban a katonai büntető perrendtartás a halálbüntetés

¹⁷ Katona Tamás: *Az aradi vértanúk*. Budapest, 1979. 1-2. köt., itt II. 77–80. (A továbbiakban: Katona *Az aradi vértanúk*)

¹⁸ Katona: *Az aradi vértanúk*, II. 79.

¹⁹ Károlyi: *Németújvári gróf Batthyány Lajos*, I. 579.

²⁰ Katona: *Az aradi vértanúk*, II. 81–82.

²¹ Daubek votumában és szóhasználatában Gaál „*sich des Verbrechen Hochverrathes mitschuldig gemacht hat*”. Figyelmet érdemel, hogy a korabeli magyar források és későbbi történeti feldolgozások is a „*Hochverrat*” szót hol felségárulásként, hol felségsértésként értelmezik. A magyar joghagyományban azonban világosan elkülönül a felség- és hazaáruláárulás (*crimen perduellionis*) a felségsértéstől (*crimen laesae majestatis*), (lásd Béli Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Budapest–Pécs, 1999. 180.), míg a Th. p. G. O. csak a „*Hochverrat*” bűncselekményt nevesíti. Ennek a tartalma a saját jogfejlődés folytán talán általánosabb és nagyobb kiterjedésű, mint akár az egyik, akár a másik magyar fogalomé. Ennél fogva a fordító is botladozik, ha a „felségsértés”-nek keresi a jó német megfelelőjét. Bergmayr viszont jól tudja, hogy a magyar nyelvben és jogban a két fogalom különbözik (Bergmayr: *Handbuch*, 40.). Helyesebbnek tűnhet ezért a „*Hochverrat*” szót magyarra egységesen „felségárulás”-ként fordítani.

kiszabására mégsem a rangot, hanem a tényleges tevékenységet és a veszélyességet rendeli mérlegelni, továbbá az 1849. évi augusztus 20-ai császári határozat az érintettek kategorizálására is utasít, számításba vehető az enyhítés is. Már itt meg kell jegyezni, hogy Haynau jogkihasználó értelmezésében – és kiváltképp egy lázadó vezér (*Insurgentenführer*) esetében – ennek érvényesítése azonban nem a hadbíró dolga volt.²²

Daubek a Gaál elleni eljárásban mégis igen aprólékosan felsorolta az enyhítő tényezőket, majd váratlan fordulattal arra a következtetésre jutott, hogy Gaál esetében a halálbüntetéshez legközelebb álló tíz évi várfogság²³ a súlyosbító körülmények miatt nem alkalmazható. Ezért az ítéletindítványa tizenöt év várfogságra, a vádlott rang- és nyugdíjvesztésére és teljes vagyonekkobzásra szól.

Az ítéletindítványához vezető út jogi eszközökkel igen gondosan és körülményesen ki van kövezve. Az október 6-án végrehajtott halálos ítéletek iratanyagának ismeretében ez azonban különösnek, az adott időben merész jogi bravúrnak tűnik – vagyis enyhének. Az ítéletindítvány ugyanis kimondja Gaál felségárulásban való bűnrészességét. A Mária Terézia-féle büntető perrendtartás a bűnrészességet a bűnrészességgel azonosan elbírálandónak rendeli.²⁴ Bizonyított felségárulás esetében pedig az indítványozandó büntetés kötélt halál.²⁵ Daubek hadbíró ítéletindítványa ugyanakkor jogilag is rendkívülinek mondható. Rendes hadbírószámban ugyanis a közvetlenül indítványozható leghosszabb várfogság tíz év. Rendkívüli körülmények esetén mégis kezdeményezhető hosszabb időre szóló várfogság is, de az erre vonatkozó ítéletet a hozzá alapul szolgáló összes irattal együtt a hadsereg fellebbviteli bíróságához kellett előterjeszteni.²⁶ A szabadságharc katonai vezetői ellen folytatott hadbírószámban eljárások idején ez a fellebbviteli bíróság működött is, és formailag Haynau teljhatalma felett állt.

Az aradi rendkívüli katonai törvényszéknek az ítéleteket Haynauhoz kellett jóváhagyásra előterjeszteni, vagyis Haynau láthatta, hogy a Gaál ellen meghozott és hozzá felterjesztett ítélet őt jogi eszközökkel megfosztani igyekszik attól, hogy Gaál terhére halálos ítélet kihirdetéséről és végrehajtásáról rendelkezzen. Gaál tábornok volt, és Haynau ismert rendelkezései értelmében a hadbírószámban ellene csak halálos ítéletet hozhatott volna. Ha Haynau egészséges igazságérzetű és jogkövető szemléletű ember lett volna, akkor ez az értelmezés fel sem merülhetne. Az ítéletek jóváhagyásában illetékes parancsnoknak ugyanis az akkor érvényes perrendtartás értelmében három lehetősége volt: vagy kegyelmi úton enyhíti a felterjesztett ítéletet, akár a büntetés teljes elengedéséig is, vagy változatlanul jóváhagyja, vagy – ha nem ért egyet vele, és súlyosabb ítéletet tart indokoltnak – fellebbviteli bírósághoz utalja véleménye előterjesztésével. A jóváhagyásban illetékes parancsnok azonban eljáráson kívül büntetést közvetlenül *nem* súlyosbíthatott!²⁷

Ravasz lépésnek minősíthető tehát Daubek ítéletindítványa, és ismerve Haynau vérszomját, kockázatos is volt. Óhatatlanul felmerül az ítéletindítvány motivációjának kérdése. Vajon Daubek a jogi utat nyitotta meg Gaál haláltól való megmentésében valami Haynaun

²² Ez Haynautól 1849. július 2-án, Győrött kibocsátott „Vorschrift...” § 32-ben szerepel. Károlyi: *Németújvári gróf Batthyány Lajos*, II. 397.

²³ Bergmayr: *Handbuch*, § 61.

²⁴ Bergmayr: *Handbuch*, § 13. („...der Mitwirker eines gleichen Verbrechens wie der Thäter selbst schuldig...”)

²⁵ Bergmayr: *Handbuch*, § 43.

²⁶ Bergmayr: *Handbuch*, § 61., § 93.

²⁷ Bergmayr: *Handbuch*, § 419.

kívüli, befolyásos sugallatra; vagy a szabadságharc katonai vezetőinek október 6-ai kivégzését súlyosan megítélő, negatív nemzetközi visszhang indította-e enyhébb ítélet kezdeményezésére; vagy egyszerűen csak bírói meggyőződése vezette? Olyan kérdések ezek, amelyekre aligha adható tisztázó válasz.²⁸ Támpontot jelenthetne, hogy az osztrák minisztertanács 1849. október 26-án kelt jegyzőkönyve szerint a császár jóváhagyta, miszerint „politikai bűncselekmények ügyében a kivégzések felfüggesztendőek, és az erre vonatkozó utasítást már el is küldték báró Haynau tábornagynak és báró Wohlgemuthnak. Ez a legfelsőbb elhatározás hivatalosan nem hozható ugyan nyilvánosságra, de közvetve a nagyközönség tudtára fogják adni”²⁹ Nem azt jelentette tehát ez a döntés, hogy a rendkívüli katonai törvényszékek a halálos ítéletek saját hatáskörű mellőzésével enyhíthettek volna az ítélezés korábban elrendelt szigorán, hanem azt, hogy a halálos ítéleteket a ratifikációra illetékes parancsnok majd kegyelmi úton (*im Wege der Gnade*) szabadságvesztésre tartozik mérsékelni.

Daubek hadbíró december 18-án hívta össze a hadbíróság testületét ítélethozatalra. Elővezették Gaált is, és a perrendtartásnak megfelelően Daubek megkérdezte tőle, van-e az ünlőkök egyike vagy másika ellen kifogása. Gaál senki ellen nem emelt kifogást. Ezt követően megkérdezte tőle, megerősíti-e vallomását, van-e ellene szóló vagy egyéb fontos előadnivalója. Gaál megerősítette az írásba foglalt vallomását, és nem kívánt semmi lényeges további részletet elmondani. Ezt követően elvezették a foglyot, és Daubek felolvasta *votum informativum*-át a szükséges tanúvallomásokkal együtt, majd ítélethozatalra (*ad deliberandum*) szólította fel a bíróságot, mely a hadbíró és elnök nélkül, alulról induló rendfokozatokként kettesével visszavonult ítélezni.³⁰

A *votum informativum* figyelembevétel alapján meghozott – és a Mária Terézia-féle büntető perrendtartás elvei szerint szuverén – ítéletüket az örvezetőkkel kezdve a rendfokozatuknak megfelelően diktálták ezután jegyzőkönyvbe, majd a nyilatkozataikat aláírták és megpecsételték. Az elnöklő Moser ezredes után Daubek is leírta ugyanezt az ítéletet, majd ők is aláírták és megpecsételték a jegyzőkönyvet. Ennek alapján készítette el Daubek az ítéletlevelet, amelyet az elnöklő Moser ezredessel együtt szintén aláírt és megpecsételt.³¹

Gaál az elvezetése utáni részletekről mit sem tudhatott, mert a büntető perrendtartás a bíróság tagjait az ítélet kihirdetéséig szigorú hallgatásra kötelezte.³² Gaál ítéletanyagát december 18-án terjesztették fel Haynauhoz jóváhagyásra, ahonnan válaszul a következő dörgelem érkezett az aradi hadbíróshoz.

„№ 2387. A Cs. Kir. III. Hadseregparancsnokságtól.

Kényelmetlenül és a legnagyobb megütközéssel érintett, amikor a Gaál alezredes ellen lefolytatott vizsgálat és hadbíróági eljárás aktáinak átolvasásakor fel kellett fedeznem a súlyos melléfogást, mellyel Daubek százados hadbíró vétkezett az ítélezésében.

²⁸ Egykor közszájon forgott, Gaál mentésére szóló mende-mondáknak van természetesen írásos nyoma. A vélelem – bizonyíték nélküli – alapjául legfeljebb csak a szerföltt terjedelmes és időemésztő (de végül is életmentő!) bürokrácia szolgálhat.

²⁹ Katona: *Az aradi vértanúk*, II. 257.

³⁰ Bergmayr: *Handbuch*, § 407., vagyis az egyes rendfokozati osztályok páros tagjai önállóan, a többi rendfokozati osztálytól, továbbá a hadbírótól és az elnöktől elkülönülten tanácskoznak és hozzák meg ítéleteiket. A Th. p. G. O. hadbírósága ebben gyökeresen különbözik az angolszász esküdt bíróságoktól.

³¹ Bergmayr: *Handbuch*, § 409.

³² A titoktartási kötelezettséget a hadbíróság minden tagjától kivett, kötött tartalmú bírói eskü (*Richtereid*) tartalmazza. Szövege: Bergmayr: *Handbuch*, § 405.

Miközben ugyanis az elképzelhető legbűnösebb tevékenységeket kifejező tények sokaságát sorolja fel a votumában, és a legnagyobb fokú és legveszélyesebb minősítés meggyőződését maga is mint felségárulást kimondja, a legszembeszökőbb módon – nyilvánvalóan üres okokból – eltér a halálos ítélettől, és indítványoz először 10 éves, majd 15 éves várfogságot, minek révén bizonyítja, hogy önmagával is mennyire ellentmondásban áll, és mennyire figyelmen kívül hagyta azt a fontos szempontot, hogy egy ilyen, a bűnösök legelső vonalába tartozó és az egész hadseregben a legveszedelmesebb és legsikeresebb hatékonysága miatt megrögzött személy ellen neki annál kevésbé sem lett volna szabad jogi úton eltérni a halálbüntetéstől, mert azt sokkal kisebb, olyan gonosztevőkre is ki kellett szabni, akik csupán fő- vagy törzstiszti rangot viseltek.

Miközben e törvénytelen ítélet súlyosbítása miatt a továbbiak felől rendelkezem, felszólítom a hadbírószéket, hogy ilyen kiemelkedő esetekben tartsa pontosan szem előtt az ítéletekben a törvény szigorát, az alaki egyenlőséget és a következetességet, viszont a felmerülő lényeges enyhítő körülmények, a külön kegyelmezési kérvények nekem terjesztendőek elő.

Pest, 1849. december 24.

Haynau tábornoszernagy

A cs. kir. rendkívüli hadbírószéknek Aradon³³

A már előzőekben említettek szerint a Mária Terézia-féle büntető perrendtartás értelmében Haynau még magyarországi teljhatalma birtokában sem rendelkezhetett az ítélet súlyosbításáról. Az 1848. október 3-án kibocsátott császári manifesztum az országot katonai törvénykezés alá rendelte, de I. Ferenc József 1849. május 30-i manifesztuma Haynaut nem ruházta fel joghatóság feletti hatalommal. Ezért Haynaunak ez a levele épp az általa proklamált jog súlyos megsértését jelentette, de legalábbis meg nem engedett nyomásgyakorlást az aradi rendkívüli hadbírószékre még akkor is, ha „a törvény szigorát, az alaki egyenlőséget és

³³ Gaál Arad, eredeti, német nyelvű tisztázat a következő szöveggel:

„N° 2387. Vom kk. III. Armee-Commando.

Höchst befremdend und unangenehm berührte es mich, bei *eigener* Durchlesung der gegen Oberstlieutenant Gaal abgeführten Untersuchungs- und Kriegsrechts-Akten, den argen Mißgriff entdecken zu müssen, dessen sich Hauptmann Auditor Daubek schuldig machte. –

Während er nämlich eine Menge, die denkbar höchste verbrecherische Thätigkeit darthuende Fakten in seinem Voto aufzählt, und die Ueberzeugung der hervorragendsten und gefährlichsten Qualificationen, als Hochverräther selbst ausspricht, geht er in höchst auffallender Weise aus offenbar leeren Gründen von der Todesstrafe ab, und trägt zuerst auf eine 10 jährige und dann 15 jährige Festungsstrafe an, wodurch er bewies, wie sehr er mit sich selbst im Widerspruche gestanden und wie sehr er die wichtige Rücksicht außer Acht ließ, daß er gegen ein solches in der Vordersten Linie der Verbrecher gehöriger und wegen seiner höchst gefährliche und erfolgreiche Wirksamkeit in der ganzen Armee notorisches Individuum um so weniger von der Todesstrafe im Rechtswege abgehen durfte, als dieselbe viel minderen Verbrechern so nur die Charge eines Ober- oder Stabs-Offiziers bekleideten, zuerkannt werden mußte. –

Indem ich unter Einem das weitere wegen Verschärfung dieses ungesetzlichen Urtheils verfüge, fordere ich das Kriegsgericht auf, sich bei so hervorragenden Fällen die Strenge der Gesetze und den Grundsatz der Gleichförmigkeit und Konsequenz in den Urtheilen genau vor Augen zu halten; dagegen mir bei vorkommenden wesentlichen Milderungs-Umständen die besondere Begnadigungs-Anträge vorzulegen sein werden.

Pest den 24. Dezember 1849.

Haynau FZM

An das kk. außerordentl Kriegsgericht in Arad.“

a következetességet” látszólag természetes követelményként lehet értelmezni az eljáró bíróságokkal szemben. Haynau szemlélete szerint ez azonban egyenes utasítás a már végrehajtott halálos ítéletek példájának követésére Gaál esetében is. Nyilvánvalóan a magyarországi főhadparancsnokság jogi apparátusa is tökéletesen tisztában volt azonban a Mária Terézia-féle büntető perrendtartás szerint ilyen esetben fennálló kötelező eljárási renddel, mert másnap Haynau a következő megkereséssel fordult a Katonai Fellebbviteli és Bűnügyi Főbírósághoz:

„A magas Cs. Kir. Általános Katonai Fellebbviteli és Bűnügyi Főbíróságnak
Bécsben

N. 2387 Haynau [*saját kezű B. L.*]

Miközben a magas Főbíróságnak mellékletben előterjesztem a cs. kir. mérnökár egykori alezredeséről, Gaálról az aradi hadbíróság által folytatott vizsgálati és hadbíróági aktákat, sürgős kötelezettségemnek látom, hogy az ellene hozott, nyilvánvalóan törvénytelen ítélet magas tetszésű súlyosbításáért a legmelegebben folyamodom.

Az akták megtekintése után valóban szerfölött meglepőnek látszik, hogy a vizsgálóbíró a saját indokolásának és az ítéletének szembeállításában mennyire ellentmondásba kerül önmagával, mert míg az előbbiben az elképzelhető legnagyobb és legveszélyesebb cselekményeket kifejező tényeket sorolja fel, és őt felségárulónak minősíti, eltér a törvényileg megszabott halálos ítélettől, az ehhez legközelebb álló 10 éves várfogságról beszél, majd azután 15 év tartamú várfogságot indítványoz.

Gaál alezredes abban az időben kezdte bűnös pályafutását, amikor Magyarország már nyilvánvalóan a forradalom talaján állt. Magát még a nyugállományból is visszaminősíttette, csak hogy aktív részt vállalhasson az uralkodója elleni fegyveres ellenállásban. Mint törzstiszt annyira lealacsonyodott, hogy belépett a hírhedt Perczel alatti csapatba, és ugyanott a vezérkar főnöke lett. A lázadó seregben a tábornokságig jutott előre, hónapokig vezette Arad ostromát, s kijelentette, hogy azt minden áron be kívánja venni. A legjelentékenyebb károkat okozta ennek a várnak, s minden erővel és energiával szembeszállt a Gläser altábornagy alatt ennek felmentésére vonuló cs. kir. csapatokkal, érzékeny veszteségeket okozva ezeket még visszavonulásra is kényszerítette, majd a továbbiakban főigazgatóként a legmagasabb szinten irányította a mérnöki ügyeket, éspedig a háború végéig. Nem nyugtalankodott a debreceni konvent ez év április 14-i függetlenségi határozata miatt, és a vizsgálóbíró saját szavai szerint ő volt az is, aki minden erővel és költségráfordítással utolsó lélegzetvételig támogatta a legmagasabb dinasztia trónfosztását és Magyarországnak az összmonarchiától való elválását.

A forradalom kezdetétől annak végéig folytatott eme tevékenységével Gaál, amint az egész hadseregben is köztudott, kétségtelenül azon egyének legelső vonalába tartozik, akikkel szemben a törvény legnagyobb szigorának kell helyt adni. Minthogy ő, úgy, mint a csürhéjéből kevesen, teljes terjedelmében kimerítette a felségárulás büntetést, a fegyvereink sikerére oly veszélyessé vált, meglehetősen kiemelkedett tevékenységével, és mint a votumában is szerepel, a kincstárnak jelentékeny kárt okozva sok bátor halálában vétkes.

Valóban a törvény lealacsonyítása, a hadbíróági eljárásnak a nyilvánosság előtti rosszündulatú nevetségessé tétele volt egy ilyen egyént ilyen enyhe büntetéssel sújtva látni, mint-hogy eddig még a messze csekélyebb veszélyességű bűnök ellen is a törvényes halálbüntetést szabták ki olyanoknál, akik pedig csak törzs- vagy főtiszti rangot viseltek.

E tényállásnál bátorkodom megismételni sürgős kérésemet a magas Főbírósághoz, hogy az ítéletet súlyosbítsa a törvényes halálbüntetésre, ezzel szemben úgy gondoltam,

hogy azt kegyelmi úton 20 év várfogságra enyhitem vasban, mivel tekintettel a bekövetkezett enyhe korviszonyokra hosszabb ideje már úgy érzem, hogy politikai bűnök ellen többé nem engednek halálos ítéletet végrehajtatni.

Pest, 1848. december 25.

[az eredetiben az évszám 1849. helyett 1848-ra elírva! B. L.]

Leuzendorf

Hadbíró³⁴ [kiem. B. L.]

³⁴ HL III. Armee Commando, Justizsection, 9/39. eredeti, német nyelvű fogalmazvány a következő szöveggel:

„An das hohe k.k. allgemeine Militär Appellations und Kriminal

Obergericht in Wien

N. 2387 Haynau [saját kezű B. L.]

Indem ich in der Anlage die vom Arader Kriegsgericht über den ehemaligen Oberstlieutenant v Gaal des k.k. Genie Corps abgeführten Untersuchungs und Kriegsrechts-Akten den hohen Obergerichte vorlege, sehe ich mich dringend verpflichtet, löblich dafelbe um hochgefällige Verschärfung des über ihn gefällten offenbar ungesetzlichen Urtheils auf das wärmste zu ersuchen.

Nach Einsicht der Akten erscheint es wahrlich höchst befremdend, wie sehr der Untersuchungs-Richter in seiner Belehrungsstimme bei Entgegenhaltung seines eigenen Urtheils mit sich selbst in Widerspruch gerieth, denn während er in ersterer so viele, die denkbar höchste und gefährlichste Thätigkeit darthuender, verbrecherischen Fakten aufzählt und ihn als Hochverräter qualifizirt, geht er von der gesetzlich festgesetzten Todesstrafe ab, spricht von der Anwendung einer derselben zunächst kommenden 10 jährigen Festungsstrafe und stellt dann wieder seinen Antrag auf Festungsstrafe in der Dauer von 15 Jahren.

Oberstlieutenant Gaal begann seine verbrecherische Laufbahn zur Zeit, wo Ungarn schon offenbar auf den Revolutions-Boden gestanden, er ließ sich sogar aus den Pensionsstande rearbitriren, um nur aktiven Antheil an den bewaffneten Widerstand gegen seinen Monarchen nehmen zu können, er erniedrigte sich als Stab-Offizier so viel, daß er in die Schaar und unter Befehl des berüchtigten Percel trat, er wurde daselbst Chef des Generalstabes, avancirte im Rebellenheere bis zum Generalen, leitete Monatelang die Belagerung von Arad, das er um jeden Preis nehmen zu wollen äußerte, fügte dieser Festung die bedeutendsten Schäden zu, stellte sich den zum Entsätze angerückten k.k. Truppen unter F.M.L. Gläser mit aller Kraft und Energie entgegen, und zwang sie auch zum Rückzuge unter empfindlichen Verluste; er leitete nun fortan das Geniewesen in höchster Linie als General Direktor und zwar bis zur Bendigung des Krieges; – unbekümmert um den Unabhängigkeits Entschluß des Debreziner Konvents vom 14ten April d. J. und er war es auch, der nach den eigenen Worten des Untersuchungsrichters die Entthronung der a. h. Dinastie und die Trennung Ungarns' von der Gesamt Monarchie bis zum letzten Athemzuge mit aller Kraft und KostenAufwand unterstützte.

Bei solcher vom Anfang bis zu Ende der Revolution fortgeführten höchsten Wirksamkeit, gehört Gaal wohl ohne Zweifel wie es auch in der ganzen Armee notorisch ist, in vordersten Reihe zu jenen Individuen gegen welche die höchste Strenge des Gesetzes Platz greifen muß, da er wohl, wie wenige seines Gelichters, das Verbrechen des Hochverrathes durch sein durchaus hervorgeragte, in ihren Erfolge für unsere Waffen so höchst gefährlich gewordenen Thätigkeit gewiß in seinen vollen Umfange erschöpfte, und wie es auch in seinen Votum angeführt ist, dem Aerarie den beträchtlichen Schaden zugefügt und den Tod vieler Braven verschuldete.

Es war wahrlich die höchste Herabminderung des Gesetzes und eine arge Bloßstellung der militärgerichtlichen Prozedur in der Öffentlichkeit, ein derley Individuum mit einer verhältnißmäßig so geringer Strafe belegt zu sehen, da doch bis nun gegen bei weiter minder gefährliche Verbrechen, so nur die Charge eines Stabs oder Oberoffiziers begleiteten [sic! helyesen: „bekleideten“ B. L.], die gesetzliche Todesstrafe zuerkannt wurde.

Bei diesen Sachverhalte nun erlaube ich mir an das hohe Obergericht das dringende Ansuchen zu wiederholen, das Urtheil im Rechtswege auf die gesetzliche Todesstrafe zu verschärfen, dagegen ich dasselbe auf 20 jährige Festungsstrafe in Eisen im Wege der Gnade zu mildern gesonnen war,

Haynau tehát először is jelezte az aradi hadbírósnak a súlyosbítás iránti kezdeményezését, részben pedig az ezzel összefüggő új eljárással szemben támasztott elvárását. Ugyanakkor a fellebbviteli bírósághoz egy komédia tervét terjesztette elő sürgős jóváhagyásra. Gaál helyzetének párhuzamaként önkéntelenül is felsejlik Baradlay Richárd esete Jókainak A kőszívű ember fiai című regényéből. Ha már megfosztják Haynaut a további kivégzések lehetőségétől, akkor legalább a kegyelmezés jóságának látszatát igyekszik megkaparintani a maga számára. Gonosz indítékból fakadó álság ez, és minősíti a fellebbviteli bíróságot is, amely ehhez a törvényesség látszatával segédkezni fog.

Talán a sors véletlen szeszélye vagy egyszerűen csak a hivatali működés természetes rendje folytán a Gaált immár halálos ítélettel fenyegető új hadbíróági eljárásra baljós ömenként vetült két hivatalos személy bekapcsolódása, akiknek szerepe volt az első felelős magyar miniszterelnök, gróf Batthyány Lajos elítélésében és a halálához vezető előzetes körülmények kivizsgálásában. Közülük az egyik Ludwig Leuzendorf hadbíró százados, aki az ímént említett két levelet fogalmazta, és aki a Batthyány elleni, szinte egyedülállóan hosszú vizsgálatot végezte, majd ennek nyomán kötél általi halálos ítéletet indítványozott ellene.³⁵ Miközben nyilvánvaló, hogy Leuzendorf százados mindössze Haynau utasításainak szakértő végrehajtója volt, e két íménti levél nyomán mégis némi idegenkedést válthat ki az olvasóból, ahogy Károlyi Árpád mentegetni próbálva a hadbíróat annak lesújtottságát ecsetelte Batthyány Lajos halálos ítéletének illetékes jóváhagyása és kihirdetése alkalmával.³⁶

A bécsi levelében megfogalmazott szándékát Haynau nem közölte ugyan részletesen az aradi hadbíróssággal, amelyre az nem is tartozott. Enélkül is teljesen világos volt, hogy ha Haynau kevesellte a tizenöt év várfogságot, emellett egyértelműen figyelmeztetett arra is, hogy a halálbüntetést „sokkal kisebb olyan gonosztevőkre is ki kellett szabni, akik csupán fő- vagy törzstiszti rangot viseltek”, akkor Gaál ügyében csak egyféle ítélet születhet immáron, ahogy ez a főhadparancsnok levelében félreérthetetlen elvárásként meg is fogalmazódott. Gaál is érzékelhette helyzete rosszabbodását, amikor egy hét elmúltával sem hirdették ki a Daubek által meghozott ítéletet. Nem lehetetlen, hogy éppen ezzel összefüggésben további enyhítő, mentő kísérletek érdekében utazott el az addig Aradon tartózkodó felesége is 1850. február 9-én a számára kiállított útiokmány birtokában újra Pestre.³⁷ Másfél hónap nyomasztó várakozás után Haynau alábbi leveléből világossá vált, hogy mi volt az ítélethirdetés elmaradásának oka.

„Cs. Kir. III. Hadseregparancsnokság

N. 4597 J.

A Cs. Kir. Katonai Fellebbviteli Bíróság előző hó 11-én kelt № 173 rendelete folytán a lázadó kormány elnöki irattárában újonnan fellelt akták Gaál nyugalmazott alezredes bűnös magatartásáról lényeges felvilágosítást adnak, és a vizsgálati, valamint a hadbíróági iratokkal együtt leküldetnek a cs. kir. hadbíróshoz azzal a renanggal, hogy erről hivatalos eljárás

da ich mit Rücksicht auf die eingetretenen milden Zeitverhältnisse mich seit langer Zeit schon bestimmt fühle, gegen politische Verbrechen kein TodesUrtheil mehr zum Vollzuge bringen zu lassen.
Pest am 25ten Dezber 849

Leuzendorf

Auditor” [saját kezű B.L.]

³⁵ Leuzendorf ellentmondásos személyiségéről és szerepéről lásd Károlyi: *Németújvári gróf Batthyány Lajos*, mindkét kitéző kötetét.

³⁶ Károlyi: *Németújvári gróf Batthyány Lajos*, I. 563.

³⁷ Aradi Ereklye Múzeum, Gyűjteményi Katalógus. Szerk. Kedves Gyula. Budapest, 2012. 2. köt. 186.

végeztessék, új hadbíráskodás tartassék, melyet követően az egész eljárás ratifikációra hozám előterjesztendő.

Pest, 1850. február 4.

Új ülnökök bevonásával

Haynau tábornaszernagy [az előző kurzívált rész Haynau sajátkezű írása. B. L.]

A Csász. Kir. Hadbírósnak Aradon”³⁸

A levél mellékletét képezik „a lázadó kormány elnöki irattárában újonnan fellelt akták Gaál nyugalmazott alezredes bűnös magatartásáról”. Gaál ellen tehát új eljárást kellett lefolytatni, és az ügyet Karl Ernst törzshadbíró vonta magához.

A Haynau által Aradra küldött újabb hatvan aktával kapcsolatos Gaál elleni eljárásban az előzőekben jelzett hivatalos személyek közül megemlítendő a második személy, aki szerepet játszott Batthyány Lajos hadbíróági perében is. A cs. kir. főhadparancsnokság rendőri osztályának rendőrbiztosáról, Michael Maschekről van szó, aki Batthyány kivégzés előtti öngyilkossági kísérletének körülményeit vizsgálta különös aprólékosággal, nagy rendőri tudással, de végül is eredménytelenül. Haynau utasítása következtében ő volt az, aki hangyaszorgalommal kigyűjtötte a Gaált terhelő említett hatvan aktát is, amelyek átfogták szinte a teljes hivatali levelezését a szabadságharc idejéről. Három hét elteltével 1850. február 23-án kezdődött a Gaál elleni új eljárás, melynek első aktáját Ernst törzshadbíró a következőkkel vezette be:

„Kihallgatás, amely Aradon, a Császári Királyi Rendkívüli Haditörvényszéknél vétetett fel őexcellenciája, nagyságos Haynau tábornaszernagy úr parancsára az itt ülő lázadó vezér, volt cs. kir. mérnök alezredes, Gál [*sic!*] Miklós felségárulásban való bűnrészessége miatt. Ehhez alapul szolgál N° 1. a III. Hadseregparancsnokság Pesten, február 4-én, N° 4597/J. számmal kelt rendelkezése a következőkkel:

A./ Felségárulás miatt a vádlott ellen e hadbírósnál lefolytatott eljárás vizsgálati és hadbíróági aktái.

B./ A lázadó kormány elnöki irattárából N° 1- től N° 60-ig bezárólag jegyzékbe vett és a vádlottra vonatkozó akták.”

A pontosság kedvéért az iménti A./ pont szövege formai kiigazítást igényel, hiszen Daubek eljárása Gaálnál nem felségárulást, hanem abban való bűnrészességet állapított meg. Figyelmet érdemel az is, hogy Ernst törzshadbíró nem a Daubek-féle ítélet enyhésége miatt

³⁸ Gaál Arad, eredeti, német nyelvű tisztázat a következő szöveggel:

„K K III^{TES} ARMEE

COMMANDO [száraz bélyegzőnyomat B. L.]

N. 4597 J.

In Folge Erlaßes des kk: Militair-Appellations-Gerichts dto 11^t v. Mts N° 173 werden die im Praesidial-Archive der Rebellen-Regirung neu aufgefundenen Akten, so über die verbrecherische Haltung des pensionirten Oberstlieutenant Gaal wesentlichen Aufschluß geben, sammt Untersuchungs und Kriegsrechtsakten dem k:k: Kriegsgerichte mit dem Auftrage zugefertigt, hierüber die Amtshandlung zu pflegen, ein neues Kriegsrecht abzuhalten, wornach mir der ganze Akt zur Ratification vorzulegen seyn wird.

Pesth am 4ten Februar 1850.

Mit Zuziehung neuer Assesoren

Haynau FZM [az előző kurzívált rész Haynau sajátkezű írása. B.L.]

An das Kaisl. Königl. Kriegs. Gericht in Arad.”

dühöngő Haynau december 24-ei levelére hivatkozott, hanem az említett hatvan akta február 4-ei kísérelvére. Így a második eljárást nem az első – jogilag nagyon is kérdéses – átértelmezéseként folytatta le, hanem új terhelő bizonyítékok felmerülése miatt, amelyeket a korábbiakkal egyesített. Az új eljárás kihallgatási része a hadbíró által hivatkozott elrendelő előzmények ismeretében nem is a helyzetet tisztázó vizsgálat, hanem Haynau előre megszábotott eredményű utasításának végrehajtása, melyet a rendelkezésre álló dokumentumok nagy számának ellentmondva a nagytapasztalatú és a kortársak szerint nem is kellemetlen módon törzshadbíró meglehetősen rövidséggel – és látszólag unott rutinnal, gépiesen végzett.

Előljáróban Ernst arról tájékoztatta Gaált, hogy felsőbb utasításra kellett a hadbíróági vizsgálatát visszautalni, illetve kiegészíteni. A felsőbb utasítás jogi alapja viszont a Katonai Fellebbviteli Főbírósnak Haynau február 4-ei levelében is hivatkozott 1849. január 11-én kelt 173. számú és a fellebbezésnek helyt adó határozata, amelyről viszont a hadbíró majd csak az új eljárás *votum informativum*ában tesz említést. Ezt azonban Gaál a perrendtartás szabályai szerint nem ismerhette meg. Ernst törzshadbíró azzal a formális kérdéssel kezdte Gaál új kihallgatását, hogy emlékezik-e a vádlott a korábbi kijelentéseire, és van-e esetleg azokhoz hozzáfűzni valója. Az okkal rosszat sejtő Gaál azt válaszolta, hogy fő vonalaiban emlékszik ugyan ezekre, és az a hozzáfűzni valója, hogy nem önként csatlakozott a szabadságharchoz, hanem kényszerből. Bizonyíték erre, hogy négyszer is bejelentette a felmentés iránti kérelmét, sőt április 14-e után egy ötödik alkalommal is, szóban Mészáros Lázárnak Debrecenben, ahol az aradi magatartása miatt vizsgálat folyt ellene. Választ viszont erre sem kapott.

Itt azonban már megközelítőleg sem egyenlő felek harca zajlott. A törzshadbíró előtt ott feküdt a sok eredeti és általa már alaposan áttanulmányozott okmány, Gaál tarsolyában pedig csak a védekezésének általános koncepciója és a rögtönzés. Ernst azonnal vissza is vágott: miközben Gaál kényszerről beszél, itt vannak nemcsak az önkéntes csatlakozásáról szóló dokumentumok, hanem a csatlakozása előtt előterjesztett tanácsai, tervezetei is az ellenség, vagyis a császári-királyi sereg leküzdésére szolgáló nemzeti hadsereg felállításáról. Gaál a hosszú szolgálata utáni beteges otthoni tartózkodását, a zűrzavart, elmenekülésük lehetetlenségét és a nemzetőrség részéről a személye ellen megnyilvánult kényszert próbálta menteségül és magyarázatul felhasználni annak bizonyítására, hogy nem szabad elhatározás, hanem az árral való kényszerű együttúszás volt cselekedeteinek mozgatója.

Ernst törzshadbíró erre előmutatta Gaál 1848. szeptember 17-én kelt, Szemere Bertalanhoz intézett írását, megjegyezve, hogy abból a menteségül elmondottaknak éppen az ellenkezője derül ki. A vádlott kénytelen volt elismerni, hogy a levél tőle származik, de azzal igyekezett menteni magát, hogy azt felszólításra írta. Ön kénytelen lesz azt is elismerni – figyelmeztette Ernst –, hogy az említett írásból semmilyen megelőző felszólítás sem állapítható meg, az viszont igen, hogy ön ezt megelőzően is különböző hadügyi és hadseregalkotási tanulmányokat küldött be a magyar hadügyminiszternek. Gaál szerint 1848 őszén – vagyis még a király által törvényesített állapotok alapján – Mészáros szólította fel erre, és ő a Szemerének küldött levelében meg is említette ezt.

Ezt követően Gaál Perczel mellett szolgálata került terítékre, melytől a hadbíró szerint nem a szabadságharcgal szembeni megcsappant szimpátiája miatt vált meg, hanem az elhanyagoltnak érzett előmenetele miatti hiúságból, és ezért vállalta el Arad ostromának vezetését is. Gaál aradi tevékenységéről a hadbíró terhelő iratok egész sorát hozta elő, melyek eredetiségét a vádlott kénytelen volt elismerni, de azzal védekezett, hogy két kormánybiztos állandóan figyelte cselekedeteit, és nem tehetett másként. Ernst elővette Gaál 1849. március 20-án kelt folyamodását a katonai érdemrend adományozása iránt, amelyben a Perczel melletti friedaui ütközetet említette érdemeként, majd előhúzta a május 8-án kelt adományozó

okiratot is. Gaál azzal próbálta menteni magát, hogy mindezt csupán az ellene folyó, Arad miatti vizsgálat ellensúlyozására tette. Végül Gaál 1849. április 26-án Debrecenben kelt emlékirata került említésre a nemzetőrség felállításáról, melynek valóságát a vádlott ugyancsak elismerte, de azt vetette ellene, hogy javaslata elfogadtatása révén próbált Debrecenből megszabadulni, ahol lényegében vizsgálati fogságban volt.

Ernst a december 24-én kelt Haynau levél fordulatait használva a kihallgatást a következőkkel zárta: Ön is látja, hogy az itt fekvő iratok szerint ön a forradalmi háborúban kiemelkedő tevékenységet végzett, az első vonalban állva vezette a lázadók ügyét, és e tekintetben súlyosbítóan kell számításba venni, hogy ön támadóan lépett fel az esküjükhöz hű várórséggel és egykori bajtársaival szemben.

Gaál védekezésképpen előadta, hogy legőszintébb meggyőződése szerint alárendelt szerepet játszott. Aradot nem akarta bevenni, hanem csak azért kezelte ellenségként, hogy a várost a vár elleni támadásoktól megkímélje. Az eddigiektől eltérően ez a tíz pontból álló kihallgatás rövid volt, és aligha mondható Gaál szempontjából eredményesnek.

A másnapra, február 24-ére egybehívott hadbíróság előtt Ernst feltette Gaálnak a perrendtartás szerinti kérdést, hogy a jelen lévő ülnökök ellen van-e kifogása, mire a vádlott tagadó választ adott. Ezt követően a Szolgálati Szabályzat II. rész 40. cikkelye alapján a hadbíró kivette az ülnököktől az igazságos ítélezésre (*de recte judicando*) letett bírói esküt, majd felolvasta előttük a jelen lévő vádlott vallomását, és megkérdezte tőle, hogy megerősít-e azt, vagy van-e ellenkező értelmű és lényeges mondanivalója. Mindennél beszédesebb volt Gaál válasza: megerősíti vallomását, nincs hozzáfűzni valója, és kéri magát őexcellenciája, a nagyságos tábornagy úr kegyelmébe ajánlani („...und bitte mir noch der Gnade S. Excellenz des Hw. FZM, empfehlen zu werden”).

A Mária Terézia-féle büntető perrendtartás rendelkezéseit jól ismerő Gaál vélhetően pontosan tudta, hogy a szabadságharc kivégzett katonai vezetőinek esete és a saját ügye újratárgyalása következményeként nem számíthat másra, mint halálos ítéletre, melytől viszont csak az ítélet jóváhagyására illetékes parancsnok – vagyis Haynau – kegyelme mentheti meg. A vallomás megerősítése után a vádlottat elvezették, a törzshadbíró felolvasta az ítéletindítványát a szükséges tanúvallomásokkal és egyéb lényeges iratokkal együtt.

Ernst *votum informativum*ának kelte a hadbírószági ítélezés napja, vagyis február 24. Az irat terjedelme óriási, 22 féloldalasan beírt nagy oldal. Szembetűnő a terjedelmi eltérése, iratrészletezése a kihallgatási jegyzőkönyv tíz kérdésponthoz képest. Figyelembe véve, hogy Gaál első eljárásában az utolsó tanúmeghallgatás és a Daubek féle 17 féloldalasan beírt, ugyancsak nagyterjedelmű *votum informativum* kelte között négy nap telt el, jogosan feltételezhetjük, hogy Ernst a *votum*át nem írhatta meg egyetlen nap alatt. Valószínű tehát, hogy a tapasztalt törzshadbíró az ítéletindítványát Haynau február 4-ei iratküldő levele után és a küldött sok irat folyamatos áttanulmányozása közben készítette el, s Gaál kihallgatásakor már készen volt. Az óriási *votumot* az ismertető és indokoló anyagok nagy számából ugyanis megszerkeszteni, leírni még egy az Ernst tapasztalatával és tudásával rendelkező, nagy munkabírású hadbírónak sem sikerülhetett az ítélezés napján – annál inkább sem, mert az ítélezés idejét a Mária Terézia-féle büntető perrendtartás napon belül délelőttre rendeli kitűzni³⁹ – az alább még szóba kerülő egyéb munkák mellett.

A *votum* azzal kezdődik, hogy már a december 16-a hadbírószági eljárás is jogszerűen bizonyította a felségárulással megvádolt Gaál bűnösségét. A lázadó kormány időközben megtalálta elnöki irattárból Gaál bűnös tevékenységét igazoló, további terhelő dokumentumok kerültek elő, melyek alapján a Katonai Fellebbviteli Bíróság január 11-én, N° 173. számmal

³⁹ Bergmayr: *Handbuch*, § 403.

elrendelte az ügy újratárgyalását és a vizsgálat kiegészítését. Ennek a fellebbviteli bírósági utasításnak illően megfelelt a magas hadsereg főparancsnokság február 4-én kelt, 4597J. számú rendelkezése az említett vizsgálatról. (Vagyis mintha Gaál halálos ítéletét nem Haynau rendelte volna meg közvetlenül az aradi hadbírósnál december 24-én, és terjesztette volna fel a Katonai Fellebbviteli Bírósághoz jóváhagyásra még december 25-én.) Annak érdekében, hogy a hadbírószág a vádlott egész bűnös tevékenységéről és annak összefüggéseiről helytálló áttekintést nyerhessen, azt felfoghassa, a hadbíró tömör kivonatokban előterjeszti azt.

Az időközben lefoglalt elnöki irattár Haynau által megküldött aktái alapján Ernst az említett tömör kivonatolás helyett szinte mindenre kiterjedő részletességgel sorolta fel Gaál szabadságharc alatti cselekedeteit, és cáfolta a vádlott védekezését, mely szerint az az események kikerülhetetlen sodrásának vagy kifejezett külső kényszer hatásának következtében történt volna. Bizonyította, hogy Gaál szerepvállalásai saját akaratából és szabad elhatározásból születtek. A hadbírószág tagjai előtt még meg is aláza a távollétében védekezni nem tudó Gaált azzal, hogy eredménytelenségeinek okaként tehetségtelenségét jelölte meg. A hosszú iratismertetés után a hadbírószágot ítélethozatalra (*ad deliberandum*) elbocsátotta. Ennek megtörténte után jegyzőkönyvbe vette szavazataikat, melyek egyhangúlag megegyeztek az ítéletindítvánnyal, amely rang-, nyugdíjvesztés mellett kötél általi halálbüntetésre szőtt, minden ingó és ingatlan vagyon elkobzásával kiegészítve.

Mást természetesen nem is lehetett várni. A hadbírószág látszólag úgy működött, mintha szuverén testületi döntést hozott volna. A lényegét tekintve azonban a jogi ismeretekkel nem rendelkező tagok csupán a perrendtartás említett látszatot keltő alaki kellékei voltak és pusztán szavazógépek.⁴⁰ Ezt a hadbírók is jól tudták, és velük kapcsolatban szinte csak arra ügyeltek, hogy az előírt formások szembetűnő sérelem nélkül teljesüljenek. Figyelemre méltó ezzel szemben a Gaál elleni eljárásnak iménti taglalásához felhasznált és hivatkozott hadbíráskodási kézikönyv ide vonatkozó része, amely a következőket tartalmazza: „...az ülnököknek a hadbírószágban nem báboknak, hanem lelkiismeretes, értelmes és önálló társbíráknak kell lenniük, akik azért vannak, hogy egy ember jó és balsorsáról döntsenek. *Nem lenne szükség hadbírószágra, ha az lenne előírva, hogy az egész gyülekezet vakon támogassa a hadbíró indítványát.*”⁴¹ [kiemelés B. L.]

A Mária Terézia-féle büntető perrendtartás érvényben lévő változata alapján az ítélet elemei azért mégis érdemelnek némi külön figyelmet. Nyugállományú császári tiszt esetében – mint Gaál is volt – a rangvesztés ítéletbe foglalása esetén a nyugdíj elvesztését nem kellett volna külön kiemelni, mert az utóbbi a rangvesztéssel mindig együtt járó büntetés volt.⁴² Várfogságra szóló ítélet viszont tisztelnél mindig együtt járt a rang elvesztésével (az eredeti szóhasználat szerint: „*Cassation*”), ezért ezt sem kellett volna külön kimondani az ítéletben.⁴³ Mivel Gaál első ítéletindítványa (5 évet meghaladó) 15 év várfogságra szőtt, a büntető

⁴⁰ Ezek Károlyi Árpád szavai, l. Károly: *Németújvári gróf Batthyány Lajos*, I. 528.

⁴¹ Bergmayr: *Handbuch*, § 408. Az eredeti szöveg a következő: „...die Beysitzer im Kriege nicht als Figuranten, sondern als gewissenhafte, vernünftige und selbständige Mitrichter, die über das Wohl und Wehe eines Menschen entscheiden sollen, ihre Bestimmung haben. *Es würde kein Kriege recht nötig seyn, wenn man vorausschreiben wollte, daß die ganze Versammlung dem Antrage des Auditor's blindlings beifallen müsse.*” (kiemelés tőlem B. L.)

⁴² Bergmayr: *Handbuch*, XXVII.

⁴³ Bergmayr: *Handbuch*, § 93.

perrendtartás szerint már akkor külön írásba kellett volna foglalni, hogy ezt „nehéz vasban” kell letöltenie. A nehéz vas 5½ font összsúlyú felszegecselt kéz- és lábbilincset jelentett.⁴⁴

A részleges vagy teljes vagyонvesztés büntetését ismeri természetesen a Mária Terézia-féle büntető perrendtartás is, és ezt általában a bűnnel elkövetett kár megtérítésére, enyhítésére rendeli alkalmazni, de csak a korábbi igazolt kötelezettségek, adósságok teljesítése vagy levonása után megmaradó részre. Abban az esetben, ha valakit dezertálásban marasztalt el a bíróság, az ítélettel kimondatlanul is együtt járt a teljes vagyonvesztés.⁴⁵ Azonban bármily különösnek is tűnhet, a szóban forgó időben a felségárulással nem volt törvényesen együtt járó büntetés a vagyonvesztés, hanem arról a bíróság esetileg határozott. A teljhatalommal ugyan felruházott, de a katonai törvénykezés betartására kötelezett Haynau az 1849. július 1-jei győri proklamációjában ezért jogilag nagyon is aggályosan előre kimondta, hogy a felségárulásban elmarasztaltak teljes vagyonvesztést is szenvednek, bár a törvényesség alaki teljesülése kedvéért hozzátette, hogy ezt bele kell foglalni az ítéletekbe.

Külön figyelmet érdemel a halálbüntetés. A Mária Terézia-féle büntető perrendtartásnak egyik igen súlyos, de ezen belül is tagozott ítéletfajtája volt a becsületvesztés (*Ehrlosigkeit*), amely a közéletből való teljes kizártság mellett komoly magánjogi következményekkel is járt. Az ilyen büntetéssel elmarasztalt személy egyebek között nem vállalhatott közhivaltat, nem tehetett érvényes végrendeletet, és nem örökölhette. Ha nemes volt, a nemességét is elveszíthette.⁴⁶ A becsületvesztést – éppen súlyos következményeinél fogva – az ítéletbe külön bele kellett foglalni, majd nyilvánosan közzé is tették. Nem kellett viszont külön ítéletbe foglalni, ha a vádlottat kötél általi halálra ítélték, mert annak mindig együtt járó büntetése volt a becsületvesztés,⁴⁷ bár az így elítélt számára az utóéleti jogkövetkezményeknek nem volt érdemi jelentősége, de az utódai és családtagjai megbélyegzetteké váltak. A kor köztudatában emellett az akasztás a megvetéssel illetett, súlyos gonosztevők büntetése volt. Ha viszont a halálbüntetés lőpor és ólom általi kivégzésre szólt, annak nem volt együttjáró büntetése a becsületvesztés. Ilyen esetben a becsületvesztést – annak megítélt fokával együtt – külön kellett az ítéletbe foglalni. Jól látható ebből, hogy Haynau világos szándéka volt a kötél általi halálra ítélt büntetésének jóváhagyásával az érintetteket a becsületüktől is nyilvánosan megfosztani, megalázni és a nyilvánosság előtt a köztörvényes gonosztevőkkel egy sorba állítani. A lőpor és ólomra szóló vagy erre kegyelmezett ítéletek a kor jogfelfogása és szemlélete alapján valóban kegyelemnek számítottak.⁴⁸

Gaál Ernst törzshadbíró tárgyalásvezetése mellett született ítéletében az előzőekhez képest a kisebb alaki szabálytalanságok szinte említésre is alig érdemesek, és csak az eredeti iratok külső tulajdonságainak tüzetes átvizsgálása alapján állapíthatóak meg. Így például Gaál mindkét eljárásában a kihallgatások és az ítélezés során a hadbíróági testületben az

⁴⁴ Bergmayr: *Handbuch*, § 65. A szabadságharc elítélteinél már nem szegecselést alkalmaztak, hanem nyitható lakatot.

⁴⁵ Bergmayr: *Handbuch*, § 115.

⁴⁶ Bergmayr: *Handbuch*, § 118. részletezi a becsületvesztés fokozatait és következményeit.

⁴⁷ Bergmayr: *Handbuch*, § 130. „Jedes auf die Todesstrafe des Stranges oder Schweres ausgefallene Urtheil zieht die Ehrlosigkeit mit ihren gesetzlichen Folgen nach sich.” A kard általi halálos ítéletet azonban a Hofkriegsr. Verordnung vom 18. August 1813., H 594 eltörölte, és helyette a kötél általi halált rendelte alkalmazandónak. Bergmayr: *Handbuch*, XXX. szerint a becsületvesztés következtében való nemességvesztés (és a nemesi címer hóhér általi eltörése!) is ekkor már csak külön ítéletbe foglalással következett be.

⁴⁸ Bergmayr: *Handbuch*, § 41. szerint a halálbüntetés alkalmazott törvényes neme egyben utalást is jelentett a bűncselekmény súlyosságára, amiért kiszabták. Ezzel összefüggésben a lőpor és ólom általi halálbüntetés „enyhébbnek” számított, mint a kötél általi.

elnökök kivéve nem mindig ugyanazok a tagok voltak jelen, vagyis formailag sem lehettek jogosult társítélkezők. Az ítélelhozatali jegyzőkönyvek első oldalának szövegeit is előre megírták a vádlott két feltett kérdésre szóló válasának és az eljárás keltének üresen hagyásával, melyeket a hadbíró írt vagy íratott le a helyszínen tényszerűen. Az Ernst-féle ítélelhozatali jegyzőkönyvnek a külső vizsgálata azonban további elgondolkodtató és az előzőektől lényegesen különböző részleteket is elárul.

Az szinte csak alaki hiba, hogy a hadbíróság egyik káplár és egyik őrmester tagja az aláírásaik alatt ugyanazt az „Anton Czerry” névfeliratú pecsétnyomót használta, s ez egyikük nevével sem egyezik. Daubek és Ernst ítélelhozatali jegyzőkönyvei között ennél fontosabb alaki eltérések is találhatók. Daubeknél látszanak a jegyzőkönyvvezető írnök diktálás alapján végzett, helyszíni munkájának esetlegességei. A hadbíróóság tagjai is – életszerűen – az írnök tollával írták alá a jegyzőkönyvet. Ezzel szemben Ernst jegyzőkönyvében semmi helye a fent már említett *tanúvallomásokkal* (!) fordulatnak. Gaál második eljárása ugyanis önálló és független a Daubek féle elsőől. Ernst viszont Gaál eljárásában egyetlen tanút sem hallgatott meg!

A második ítélelhozatali jegyzőkönyv a hadbíró Ernst szinte mindig kopott tollának, saját szürkésbe hajló színű tintájának nyomai nélkül kifejezetten mutatós írnöki munka. Az ítéletszövegek jól beosztottak, szép külalakkal vannak megírva, a hozzájuk tartozó rendfokozatok ráérősen, vonalzóval lettek aláhúzva. Szembeszökő ugyanakkor, hogy a szigorúan helyszínhez kötött minden szöveg és minden aláírás Ernst más színű tintájával és kopott tollával született. Felvetődik tehát a kétely, hogy írnök talán nem is tartózkodott az ítélelhozatal helyszínén. Ez viszont csak akkor lehetséges, ha az ítélelhozatali jegyzőkönyvet, benne az egyhangú, halálos ítéletekkel Ernst egy már meghozott, másik halálos ítéleti jegyzőkönyv mintája alapján még az ítélelhozatal formai eljárása előtt az írnökával megíratta, nem ügyelve arra, hogy Gaál esetében ki kellett volna hagyatnia a tanúkihallgatásra vonatkozó fordulatot. És nemcsak ezt íratta meg korábban, hanem a nagy *votum informativum* mellett elkészítette a három teljes beírt nagyoldal terjedelmű ítéletet is, hiszen ennek kelte is február 24-e. Valószínű, hogy Haynau sohasem gondolhatott arra, hogy valaha is nyilvánosságot kap a december 24-án Gaál terhére megrendelt halálos ítélet, és Ernst törzshadbíró sem sejtette, hogy ugyanez lesz a sorsa az ő mindezt már előre jogi formába öntő munkásságának is.

Ernst hadbíró Gaál ügyére vonatkozó munkája ezzel befejeződött, és óhatatlanul ide kívánczik személyiségének és szerepének összehasonlítása az elsőként eljáró Daubekével. Rögtön előre kell bocsátani, hogy mindketten kitűnően képzett jogászok voltak, sőt Gaál egyik volt aradi tisztje, a vele együtt későbbi aradi elítélt és fogoly galsai Kovách Ernő saját tapasztalata alapján Karl Ernst törzshadbíró kellemes, finom modorú emberként írta le. Ő indítványozta viszont Aradon a legtöbb halálos ítéletet, amelyek nagy részét végre is hajtották. Ernst tábornokinak megfelelő rangban vonult nyugdíjba az 1850-es évek második felében.

A Gaál elleni első jóváhagyásra előterjesztett ítéletindítvány által Haynauól kirobbant dühkitörés nem járt elmarasztaló következménnyel Daubek hadbíróra nézve. Igaz, nem tudjuk, miként ért véget Daubek hadbírói pályája. Az előzőekben hivatkozott minősítéséből viszont ismeretes, hogy szolgálati előljárói legteljesebb elismerése, megelégedettsége és előléptetésre való alkalmassága mellett Johann Daubek még 1854-ben – Gaál halála évében – is századosi rangban szolgált.

Gaal ítéletét Ernst még az ítélelhozatal napján – vagyis február 24-én – felterjesztette Haynauanak jóváhagyás céljából 2375. számmal. Erre február 28-án íratta rá Haynau a kö-

vetkező ratifikációs szöveget: „Kihirdetendő, és a vizsgálat alá vont terhére jogi úton kimondott kötélt általi halálbüntetés kegyelmi úton vasban letöltendő, húszévi várfogságra enyhítetik, mely végrehajtandó”, majd ezt pecsétjével és aláírásával is megerősítette.⁴⁹

Ennek alapján Ernst megírta Gaál végleges hadbíróági ítéletét, amelyet a hivatkozott ratifikációs záradékkal fejezett be. 1850. március 4-én ki is hirdette azzal, hogy „a végrehajtás bevezetve, és a vádlott büntetési ideje a mai naptól kezdődik”. A kihirdetési és végrehajtási záradékot rávezette a jóváhagyásra felterjesztett ítélet végére is.⁵⁰ A kegyelmezés leglényegesebb eredménye az lett, hogy megmaradt Gaál élete, járulékos következményként pedig, mint a lőpor és ólom által kivégzettekénél is, az ítélet nem sújtotta becsületvesztéssel.

Március 14-ei dátummal és 2458. számmal Ernst megküldte az ítélet kivonatát a pesti, a pozsonyi és a nagyszombati kerületi katonai parancsnokságoknak is azzal a megjegyzéssel, hogy azt tetsessék közzé a Pester Zeitungban, a Pressburger Zeitungban, az erdélyi hivatalos lapban is. Hiteles másolatban megkapta a teljes ítéletet a Császári Királyi III. Hadseregparancsnokság is azzal a kéréssel, hogy határozza meg Gaál büntetésének letöltési helyét. Elküldték a teljes ítéletet a Császári Királyi Causarum Regalium Directorathoz – vagyis a királyi ügyek igazgatóságához – is Pestre, hogy az ítéletnek megfelelően járjanak el az elítélt vagyonának zárolása és elkobzása ügyében.

Gaál tehát hiába vallotta, és az ítéletanyag ennek alapján hiába tartalmazta, hogy a szegvári birtok a felesége tulajdona. A valós tulajdonviszonyoknak megfelelően a szegvári birtokot elkobozták. Gaál pere ezzel befejeződött. Az ítéletet Pesten a Magyar Hírlap 1850. március 22-ei száma tette közzé elég terjedelmesen.

Hátra volt azonban még Gaál ítéletének a hadsereg számára szóló hivatalos közzététele, illetve a büntetés letöltése helyének meghatározása is, mintha ez felsőbb megerősítést vagy legalábbis jóváhagyást igényelt volna.

Gaál kihirdetett ítéletének volt egy olyan gyenge, formai látszata is, mintha az a Mária Terézia-féle büntető perrendtartás értelmében szabályos fellebbezési eljárásban született volna. Ez lehet a magyarázata annak, hogy az említett két kérdés ügyében maga a Legfelsőbb Katonai Bíróság intézkedett, bár a látszat szerint az érdemi határozat meghozatalára még saját magát sem tekintette jogosultnak. Erre utal, hogy a kihirdetett ítélet ismeretében báró Franz Dahlen von Orlaburg altábornagy, a Legfelsőbb Katonai Bíróság elnöke a következő levéllel fordul a cs. kir. helyettes hadügyminiszterhez:

„W. 760

A cs. kir. helyettes hadügyminiszter Őnagyságának, gróf August Degenfeld Schonburg altábornagy úrnak.

Bécs, 1850. április 3.

Nr. 16/4

⁴⁹ „Ist kundzumachen, und wird die dem Untersuchten im Wege Rechtens zuerkannte Todesstrafe durch den Strang im Wege der Gnade auf zwanzigjährigen Festungsarrest in Eisen gemildert, welches zu vollziehen kommt. Pest am 25. Febr. 1850. Haynau FZM” Az itt eredetben közölt ítélet ratifikációs szövegre erős formai kötöttséget írt elő a Th. p. G. O.

⁵⁰ Gaál jóváhagyott ítéletének eredeti kihirdetési záradéka a következő: „Kundgemacht nach der eingetretenen Begnadigung. Der Vollzug eingeleitet und fängt dem Inquisit die Strafzeit vom heutigen Tage zu laufen an. Festung Arad 4. März 1850. Ernst Stabsauditor.” Ez is mutatja, hogy a vizsgálati fogság ideje nem számított be a letöltendő büntetési időbe.

Az aradi hadbíróság folyó év március 4-én kelt ítélete révén a mérnökkar nyugalmazott alezredese, gyulai Gaál Miklós felségárulásban való részességért a viselt tiszti állapotából való felmentése, nyugdíja elvesztése, teljes vagyonától való megfosztása mellett jogi úton kötélt általi halálra, kegyelmi úton vasban letöltendő, húszévi várfogságra ítéltetett.

Van szerencsém Nagyságodat erről annak hozzáfűzésével tájékoztatni, hogy egyben rendelkezés született az ítélet hadseregben való közzétételéről, és helyhiány miatt e fegyenc büntetési helye nem határozható meg.

A cs. kir. legfelsőbb katonai bíróságtól

Dahlen altábornagy⁵¹

A felemás tartalmú válasz mégis beszédes. Az immár fegyenc Gaál ügyében a jogerős ítélet megszületése és kihirdetése után megszűnik az eljárást elrendelő Legfelsőbb Katonai Bíróság szerepe. Üdvös és elrettentő tanulságul természetesen közzéteszik Gaál ítéletét, ám Dahlen altábornagnak nem áll módjában megjelölni, hogy a büntetés hol töltendő le, mert nincs hely. Úgy tűnik tehát, hogy a szabadságharc bukása után a hadbíróságok szorgos működése jóvoltából teljesen megteltek a császári-királyi börtönök.

⁵¹ Az ÖKW, Kriegsministerium, Präsidial-Akten, 1850. Nr. 2505. számú, idézett iratát Dr. Lenkefi Ferenc úr volt szíves másolatban a rendelkezésemre bocsátani, és eredeti szövege a következő:
„W. 760.

An Seinen des k.k. Herrn Feld-
Marschalllieutenants, Stellvertretendes des
Kriegsministers August Grafen
von Degenfeld-Schonburg, Hoch-
geboren.

Wien, am 3. April, 1850. Nr. 16/4

Durch Urtheil des Kriegsgsgerichts Arad dto 4. März l. J. wurde der pensionirter Oberstlieutenant vom Genie Korps Nikolaus Gaal de Giula wegen Theilnahme an Hochverrath nebst Entsetzung des bekleideten Offiziers Charakters, Verlust der Pension, und Verfall seines sämmtlichen Vermögens, im Rechtswege zum Tode durch den Strang, im Gnadenwege zu zwanzigjährigen Festungsarrest in Eisen verurtheilt.

Hievon beehrt man sich Euer Hochgeboren mit dem Beifügen in Kenntniß zu setzen, daß unter Einem die Kundmachung des Urtheils in der Armee verfügt und der Strafort für diesen Sträfling wegen Mangel an Raum nicht bestimmt werden könne.

Vom k.k. Obersten Militär Gerichtshofe

Dahlen
FML”